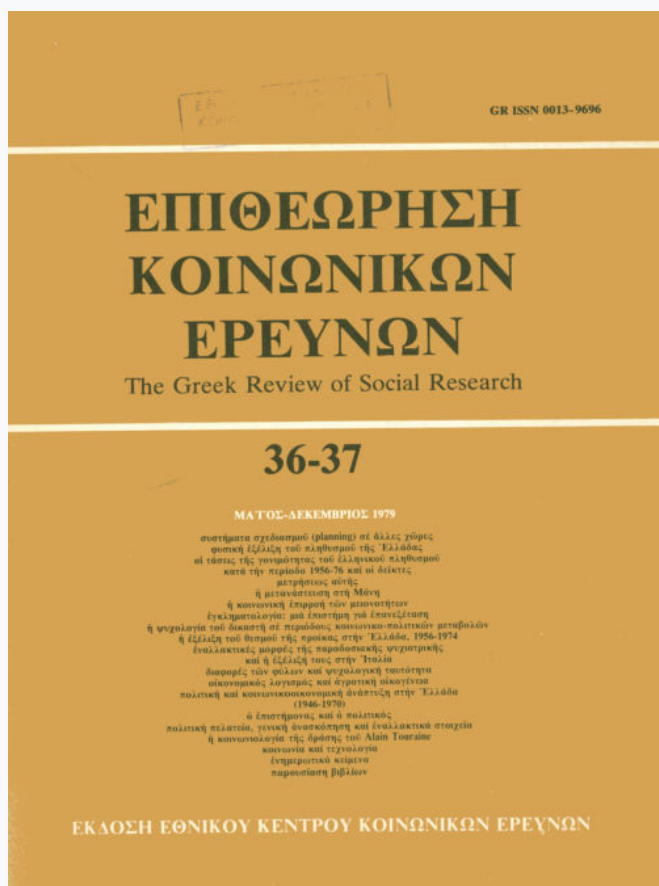

The Greek Review of Social Research

Vol 36 (1979)

36-37

Η μετανάστευση στη Μάνη

Ιωάννης Β. Καπελούζου

doi: [10.12681/grsr.456](https://doi.org/10.12681/grsr.456)

Copyright © 1979, Ιωάννης Β. Καπελούζου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καπελούζου Ι. Β. (1979). Η μετανάστευση στη Μάνη. *The Greek Review of Social Research*, 36, 262–283.
<https://doi.org/10.12681/grsr.456>

ή μετανάστευση στή Μάνη

του
Ιωάννη Β. Καπελούζου

είσαγωγή

Η παρούσα εργασία για τη μετανάστευση των κατοίκων της Μάνης περιλαμβάνει τὰ πορίσματα έρευνας πού πραγματοποιήθηκε σέ δύο επίπεδα. Στό γενικό, δηλαδή σέ εκείνο πού αναφέρεται στό σύνολο του χώρου της Μάνης καί στό τοπικό, δηλαδή σέ εκείνο πού αναφέρεται στην έρευνα του φαινομένου σέ μιά συγκεκριμένη κοινότητα της περιοχής, στην κοινότητα του Κέντρου Άβιας.

Θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας αποτέλεσαν οι υποθέσεις καί τὰ πορίσματα προγενέστερων έρευνών πάνω στό φαινόμενο της ελληνικής μετανάστευσης καί συγκεκριμένα εκείνα πού αναφέρονται στά γενεσιουργά του αίτια, στην εξέλιξη, στις συνέπειές του καί στό βαθμό άφομοίωσης των άποδήμων στους τόπους εγκατάστασης.

Η μελέτη καλύπτει κυρίως τη χρονική περίοδο από τό τέλος του 19ου αιώνα καί τις άρχές του 20ού μέχρι σήμερα. Ωστόσο, γίνεται αναφορά σέ προγενέστερες άποδημίες Μανιατών, πού παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η εργασία αυτή δέν εξαντλεί τό θέμα. Άποτελεί μόνο μιά προσπάθεια συμβολής στη μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης σέ μιά περιοχή, για την όποία ελάχιστες ως τώρα έρευνες έχουν γίνει στόν τομέα αυτό.¹

ή περιοχή της μελέτης

Η Μάνη κατέχει τό μεγαλύτερο τμήμα της νότιας χερσονήσου της Πελοποννήσου πού σχηματίζει ό Ταύγετος ανάμεσα στις πεδιάδες της Σπάρτης καί της Μεσσηνίας, καί άπλώνεται στις πλαγιές καί τις ύψώρειές του σέ μιά επιφάνεια στενόμακρη, πού ξεκινά από την ψηλότερη κορυφή του καί καταλήγει στό ακρωτήριο Ταίναρο.

Χώρα όρεινή μέ κύρια χαρακτηριστικά τὰ γυνά καί άπόκρημα βουνά, τις βραχώδεις άκτές, την έλλειψη νερού καί τό άγρονο έδαφος, καταλαμβάνει

1. Έκτός από όρισμένες εργασίες για τις άποδημίες των κατοίκων της Μάνης στά χρόνια της Τουρκοκρατίας πού ξεετάζουν τό θέμα από ιστορική κυρίως άποψη, δέν υπάρχει μελέτη άφιερωμένη στην εξέλιξη του φαινομένου κατά τη διάρκεια του αιώνα μας. Μερικά στοιχεία σχετικά μέ τό άντικείμενο μπορεί νά βρεί κανείς είτε σέ γενικότερες εργασίες πάνω στη Μάνη, είτε σέ ειδικές πάνω στό φαινόμενο της μετανάστευσης πού όμως καλύπτουν ένα ευρύτερο γεωγραφικό χώρο. Στην πρώτη κατηγορία θά μπορούσε νά καταταχθεί ή μελέτη της 'Εταιρείας Μελετών Περιβάλλοντος για την ανάπτυξη της Νοτιου Πελοποννήσου πού έγινε για λογαριασμό του 'Υπουργείου Έσωτερικών ('Αθήνα 1973), ενώ στη δεύτερη, οι εργασίες του F. Theodora, «Research Carried out in the Province of Laconia», *Essays on Greek Migration*, έκδοση ΚΚΕΑ, 'Αθήνα 1967 καί του J. Baxevanis, *Economy and Population Movements in the Peloponnesos of Greece*, έκδοση ΕΚΚΕ, 'Αθήνα 1972. Τέλος, ή πιθανόν ανέκδοτη μελέτη του P.S. Allen, *Social and Economic Change in a Depopulated Maniat Community*, 1973 αποτελεί ίσως τη μόνη εργασία πού έχει γίνει πάνω στις συνέπειες της μετανάστευσης, σέ επίπεδο ενός οικισμού της περιοχής.

έκταση 950 τετρ. χιλιομ., που άναλογοί στο 0,72% της συνολικής έκτασης της Χώρας και στο 4,43% της έκτασης της Πελοποννήσου. Ο πληθυσμός της άνερχόταν κατά την άπογραφή του 1971 σε 22.273 άνδρες, άριθμό, που άντιπροσώπευε το 0,25% του πληθυσμού της Έλλάδας και τό 2,26% του πληθυσμού της Πελοποννήσου του έτους εκείνου. Άπό τά μεγέθη αυτά προκύπτει ότι ή πυκνότητα πληθυσμού της Μάνης τό 1971 μόλις ξεπερνούσε τό 1/3 της πυκνότητας της Χώρας και τό 1/2 της πυκνότητας της Πελοποννήσου, άφού οί τιμές του σχετικού δείκτη ήταν 23,44 κάτοικοι στο τετραγωνικό χιλιόμετρο γιά τή Μάνη, 66,43 γιά τήν Έλλάδα και 46,03 γιά τήν Πελοπόννησο.

Διοικητικά, ή περιοχή διαιρείται στίς έπαρχίες Γυθείου και Οϊτύλου του νομού Λακωνίας και Καλαμών του νομού Μεσσηνίας. Τής τελευταίας ή μισή έκταση βρίσκεται στή Μάνη και κατέχει τό μεγαλύτερο τμήμα της λεγόμενης «Έξω Μάνης», που άποσπάστηκε άπό τήν έπαρχία Οϊτύλου τό 1937.² Διαιρείται επίσης σε 71 κοινότητες. Άπό αυτές, 25 βρίσκονται στήν έπαρχία Γυθείου, 17 στήν Οϊτύλου και 29 στήν έπαρχία Καλαμών.

Η κατονομή του πληθυσμού της Μάνης άνάμεσα στίς έπαρχίες της δέν είναι ίσομερής. Στήν έπαρχία Οϊτύλου, τήν πιά άγωνα και άραιοκατοικημένη περιοχή, της όποιας ή έκταση άντιπροσώπευε τό 21,47% της συνολικής έκτασης της Μάνης, άναλογοί μόνο τό 16,71% του πληθυσμού, ενώ στήν έπαρχία Καλαμών, που κατέχει ποσοστό 44,94% της έκτασης της Μάνης, βρίσκεται τό 37% των κατοίκων της. Η έπαρχία Γυθείου φαίνεται νά είναι συγκριτικά πιά πυκνά κατοικημένη άφού στήν έκτασή της, που άναλογοί στο 33,57% της έκτασης της Μάνης, βρίσκεται έγκαταστημένο τό 46,27% του πληθυσμού. Έτσι, οί τιμές του δείκτη πυκνότητας πληθυσμού γιά τίς τρείς έπαρχίες ύπολογίζονται αντίστοιχα και μέ τήν παραπάνω σειρά σε 18,25, 19,30 και 32,30. Άλλά άν ληφθεί ύπ' όψη ότι περισσότεροι άπό τούς μισούς κατοίκους της έπαρχίας αυτής είναι συγκεντρωμένοι στο Γύθειο, τότε ή τιμή του δείκτη κατέρχεται γιά τήν ύπόλοιπη έπαρχία Γυθείου στο 18,09.

Άστικά κέντρα δέν ύπάρχουν. Τό Γύθειο μέ πληθυσμό 4.915 κατοίκους τό 1971 άποτελεί τό μόνο ήμισιαστικό οίκιστικό συγκρότημα της περιοχής. Ο

ύπόλοιπος πληθυσμός κατοικεί σε διάσπαρτους μικρούς οίκισμούς, που χαρακτηρίζονται άπό μία ξεχωριστή άρχιτεκτονική συγκρότηση, έκφραση της ιδιότυπης δομής της κοινωνίας της Μάνης του 17ου ως και του 19ου αιώνα.³

μετακινήσεις πληθυσμών στη Μάνη και ύπολογισμός του μεγέθους της μετανάστευσης

Η εξέλιξη του μεγέθους του πληθυσμού της Μάνης άπό τό 1848⁴ μέχρι τό 1971 παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.

Παρατηρείται ότι κατά τή διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα ο πληθυσμός της περιοχής αύξάνεται συνεχώς γιά νά ξεπεράσει τό 1896 τούς 50.000 κατοίκους, άριθμό πού ή Μάνη δέν θά προσεγγίσει ποτέ πιά στο μέλλον. Όλόκληρη ή περίοδος μεταξύ των έτών 1896 και 1940 χαρακτηρίζεται άπό σταθερή μείωση του πληθυσμού, όχι όμως άνησυχητική, άφού τό μέγεθος του εξακολουθεί νά διατηρείται σε σχετικά ύψηλά επίπεδα (πάνω άπό 45.000 κατοίκους). Συγκεκριμένα, κατά τή διάρκεια των έτών 1896 ως 1920, ή Μάνη παρουσιάζει μείωση πληθυσμού κατά 7%, ενώ κατά τή διάρκεια της επόμενης είκοσαετίας κατά 2,5%. Άπό τό 1940 και ύστερα, τό μέγεθος του πληθυσμού της περιοχής σημειώνει άπότομη πτώση (ή σύγκριση των άπογραφών των έτών 1940 και 1951 φανερώνει ποσοστό μείωσης πληθυσμού κατά 21,7%, των έτών 1951 και 1961 κατά 14,2% και εκείνη των έτών 1961 και 1971 κατά 27,8%). Έτσι σε διάστημα τριάντα έτών, τό μέγεθος του πληθυσμού της περιοχής έλαττώνεται κατά 51,54%.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ή μείωση πού σημειώθηκε μεταξύ των έτών 1896 και 1940, προέρχεται κυρίως άπό τίς έπαρχίες Οϊτύλου και Καλαμών. Στήν έπαρχία Γυθείου σημειώθηκε κατά τήν περίοδο αυτή αύξηση πληθυσμού, άν και, γιά όρισμένα χρονικά διαστήματα, ή εξέλιξη ήταν παράλληλη μέ εκείνη των άλλων έπαρχιών. Άλλά μετά τό 1940 ή άπώλεια πληθυσμού είναι φαινόμενο πού χαρακτηρίζει και τίς τρείς έπαρχίες. Στήν έπαρχία Γυθείου μάλιστα έχει λάβει μεγαλύτερες διαστάσεις.

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι τά στοιχεία, πού παρουσιάστηκαν γιά τή Μάνη στήν προηγούμενη πα-

στερος οίκισμός έχει 2.000-9.999 κατοίκους. Πάνω άπό αυτά τά όρια βρίσκεται ή κατηγορία «άστικός» και κάτω, ή κατηγορία «άγροτικός».

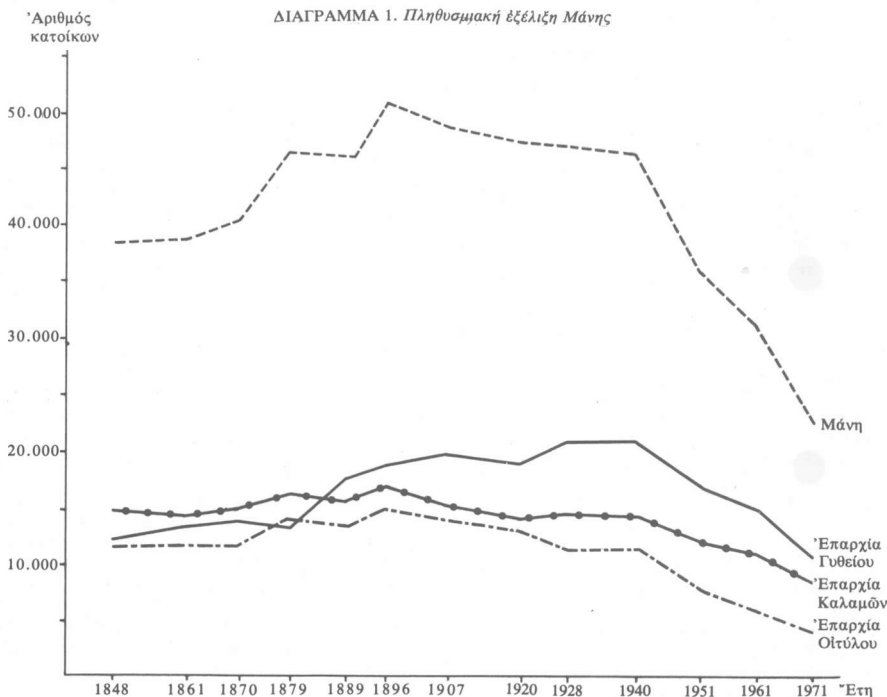
5. Τά χωριά της Μάνης άποτελούνται άπό πλθός στενόμακρους πύργους ύψους μέχρι 25 μέτρων και άπό χαμηλότερες κατοικίες, πού συνήθως περιβάλλουν τούς πύργους, δημιουργώντας ένα πλέγμα στρατιωτικής όχύρωσης.

6. Γιά τό μέγεθος του πληθυσμού της Μάνης πριν άπό τό 1848 δέν ύπάρχουν άσφαλείς πληροφορίες. Ύπολογίζεται ότι μετά τήν πτώση του Βυζαντίου ο πληθυσμός της περιοχής κυμαινόταν άνάμεσα στους 40.000 - 80.000 κατοίκους, ενώ γύρω στή 1800 έφθανε τούς 45.000. Γιά μία σύνοψη παρουσίαση και κριτική των πηγών, πού άναφέρουν τά μεγέθη αυτά, βλέπε Κ. Κάσση, *Ιστορία της Μάνης*, Άθήνα 1977, σελ. 106-107.

2. Ο άριθμός αυτός προκύπτει άπό τήν έπεξεργασία των στοιχείων του *Λεξικού των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Έλλάδας*, έκδοση ΕΣΥΕ, 1974. Μέ τον ίδιο τρόπο ύπολογίστηκε και ο πληθυσμός της περιοχής.

3. Δυνάμει του Α.Ν. 1026 της 24-12-1937 (Βλέπε *Στοιχεία Συστάσεως και Έξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων*, έκδοση της Κεντρικής Ένώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Έλλάδος, Άθήνα 1962). Όπου στο έξής αναφέρεται ή έπαρχία Καλαμών, θά έννοείται μόνο τό υπάγονό υπ' αυτήν τμήμα της Μάνης.

4. Σύμφωνα μέ τό κριτήριο της ΕΣΥΕ, σάν ήμισιαστικό χαρακτηρίζονται οί δήμοι και οί κοινότητες των όποιον ό πολυπληθέ-

Πηγή: Μ. Χουλιαράκη, Γεωγραφική, Διοικητική καὶ Πληθυσμιακή Ἐξέλι-
ξς τῆς Ἑλλάδος (1821-1971), ἐκδ. ΕΚΚΕ, 1974.

ράγραφο, εἶναι ἀποτέλεσμα μεταβολῶν πού ση-
μειώθηκαν στό μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Τό ἐ-
ρώτημα, πού ἀμέσως γεννιέται, εἶναι σέ τί ὀφείλον-
ται οἱ μεταβολές αὐτές.

Αἴτιο εἶναι ἡ μετανάστευση.

Οἱ ἀδιάκοπες μετακινήσεις πληθυσμῶν εἶναι ἕνα
ἀπό τά μόνιμα δημογραφικά χαρακτηριστικά τῆς
Μάνης. Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν τήν πτώση
τοῦ Βυζαντίου, παρατηροῦνται δύο ἀντίδρομα ρεύ-
ματα τέτοιων μετακινήσεων. Τό ἕνα μέ κατεύθυνση
ἀπό ἄλλες περιοχές τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου πρὸς τή
Μάνη καί τό ἄλλο ἀπό τή Μάνη πρὸς τά ἔξω. Στό
δεύτερο, διακρίνονται οἱ ἀποδημίες τῶν Μανιατῶν
πρὸς τό ἐσωτερικό καί ἐκεῖνες πρὸς τίς χώρες τοῦ
ἐξωτερικοῦ.

Γιά τούς τόπους προέλευσης καί ἀποδημίας τῶν
κατοίκων τῆς Μάνης δέν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς πλη-
ροφορίες. Τά ἄτομα πού ἀποτελέσαν τό πρῶτο ρεύ-

μα, προέρχονταν ἀπό οἰκογένειες τῆς Πόλης, τῆς
Τραπεζούντας, τοῦ Μυστρά καί ἄλλων περιοχῶν,
πού βρῆκαν στή Μάνη καταφύγιο.⁷ Τά ἄτομα τοῦ
δεύτερου ρεύματος κατευθύνθηκαν πρὸς τή Μεσ-
σηνία, τήν Κρήτη, τήν Κέρκυρα, τήν Κεφαλλονιά,
τά Κύθηρα, τή Ζάκυνθο καθώς καί πρὸς τίς ἑλληνι-
κές παροικίες τῆς Κεντρικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώ-
πης, τῆς Ὁθωμανοῦ καί τῆς Αἰγύπτου, κυρίως ὅμως
πρὸς τήν Ἰταλία καί τήν Κορσική.

Πρὸς τό τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καί τίς ἀρχές τοῦ
20οῦ Μανιάτες ἀκολούθησαν τό μεγάλο μετανா-
στευτικό ρεύμα τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, πού κατευ-
θύνθηκε κυρίως πρὸς τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς
Ἀμερικῆς. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τούς δέν εἶναι γνω-
στός. Φαίνεται ὅμως ὅτι βρέθηκαν στήν πρωτοπο-

7. Βλέπε Ἄπ. Δασκαλάκη, «Σύντομος Ἱστορία τῆς Μάνης»,
Χάρτη τῆς Μάνης, ἐκδ. Δημ. Μανωλάκου, Πειραιεύς 1925.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Μεταβολή μεγέθους πληθυσμού Μάνης, Κέντρου 'Αβίας, Σκουτάρι και 'Υποδείγματος

Χρονική περίοδος	Μάνης	Κέντρου 'Αβίας	Σκουτάρι	% ποσοστό διαφοράς πληθυσμού μεταξύ δύο απογραφών	'Υποδείγματος (Κέντρου 'Αβίας + Σκουτάρι)
1940-1951	-21,74	32,79	-4,86		-21,65
1951-1961	-14,17	-3	-27,56		-13,48
1961-1971	-27,83	-26,38	-23,93		-30,84

Πηγή: ΕΣΥΕ, 'Απογραφές πληθυσμού ετών 1940-1971 (Έπεξεργασία στοιχείων).

ρία της κίνησης, αφού μιά έρευνα για τους Έλληνες του Lowell της Μασαχουσέτης έδειξε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των άποικων της περιόδου εκείνης (35% του συνόλου και 51% των Έλλήνων που προέρχονταν από χωριά) ήταν Μανιάτες.⁸ Την ίδια εποχή άρχισε η εγκατάσταση των πρώτων άποικων στο Λαύριο και στον Πειραιά.

Οι άποδημίες συνεχίστηκαν κατά τα επόμενα χρόνια με βραδύτερο ρυθμό για να λάβουν το χαρακτήρα φυγής μετά το 1940. Μετανάστες της περιόδου αυτής κατευθύνθηκαν προς την Αυστραλία, τις ΗΠΑ, τον Καναδά, τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και πόλεις του εσωτερικού. Άλλα ό μεγάλος όγκος τους συγκεντρώθηκε στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, ιδιαίτερα στον Πειραιά, όπου υπάρχει και ξεχωριστή συνοικία Μανιατών, τα 'Μανιατικά'. Το ποσοστό που αντιπροσωπεύει η εξωτερική μετανάστευση κατά την περίοδο αυτή δεν είναι γνωστό· κατά μία άποψη δεν απέχει πολύ από εκείνο του νομού Λακωνίας.⁹ Αντίθετη γνώμη έχει ο Θεοδωράς, που θεωρεί το ποσοστό μικρό εξ αιτίας της συγκεντρώσεως στον Πειραιά.¹⁰

Με τη βοήθεια ενός υποδείγματος, που κατασκευάστηκε από τα στοιχεία για τη φυσική κίνηση του πληθυσμού της κοινότητας Κέντρου 'Αβίας της μεσοσηνιακής Μάνης και του οικισμού Σκουτάρι της επαρχίας Γυθείου, υπολογίστηκε το μέγεθος του μεγάλου όγκου των μεταναστών της περιόδου 1940-1971.

8. Βλέπε Eleni Dracopoulou, «Immigration and Assimilation: The Greeks of Lowell», 'Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών, 19-20, 1974, σελ. 70.

9. Δηλαδή μέσο ετήσιο ποσοστό κατά τη δεκαετία 1961-1970 13,8% έναντι 9,7% της Χώρας. Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι ασχοληθέντες με τη μελέτη για την ανάπτυξη της Νοτίας Πελοποννήσου, όπου προηγουμ., Β' Φάση, σελ. 357.

10. Βλέπε F. Theodoras, όπου προηγουμ., σελίδα 114.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Φυσική κίνηση του πληθυσμού 'Υποδείγματος και υπολογισμός της φαινομενικής μετακίνησης του πληθυσμού της Μάνης

Χρονική περίοδος	Περιοχή	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φαινόμενη μείωση	Φαινομενική μετακίνηση ¹¹
1941-1970	οικισμοί 'Υποδείγματος Μάνη	405	249	-493 -23.686	649 (31.180)

Πηγές: Για το Κέντρο 'Αβίας, τα βιβλία των γεννήσεων και θανάτων της 'Ενορίας. Για το Σκουτάρι, η έργασία του P.S. Allen, όπου προηγούμε.

Στη χρησιμοποίηση του υποδείγματος οδήγησε η έξης παρατήρηση: 'Ενώ τα ποσοστά μείωσης του πληθυσμού της Μάνης κατά τις περιόδους μεταξύ των ετών απογραφής 1940, 1951, 1961 και 1971, απέχουν σημαντικά από τα αντίστοιχα του Κέντρου 'Αβίας ή του Σκουτάρι αν ληφθούν χωριστά, ώστόσο προσεγγίζουν πολύ στην περίπτωση που λαμβάνονται άθροιστικά. Δηλαδή, η Μάνη στο σύνολό της και το υπόδειγμα παρουσιάζουν κατά την περίοδο αυτή τον ίδιο περίπου ρυθμό μείωσης πληθυσμού (Βλέπε τους Πίνακες που ακολουθούν).

Με βάση τα στοιχεία του υποδείγματος υπολογίζεται ότι πάνω από 30.000¹² άτομα εγκατέλειψαν την περιοχή κατά τη διάρκεια των ετών 1940 ως 1971. Με άλλα λόγια στο διάστημα αυτό η Μάνη έχασε τόσο πληθυσμό όσο τα 2/3 περίπου του πληθυσμού που είχε το 1940. 'Από τα άτομα αυτά, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, 8.500 περίπου έφυγαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 (βλέπε Πίνακα 3).

Το έρώτημα που γεννιέται στο σημείο αυτό, είναι ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν τον πληθυσμό της Μάνης στη φυγή.

11. 'Η φαινομενική μετακίνηση εκφράζει τη μεταβολή του πληθυσμού που όφειλεται άποκλειστικά στην είσοδο και έκροη μετανάστων.

12. 'Ο αριθμός δεν εκφράζει έπακριβώς την έκροη μεταναστών. 'Επειδή όμως το ποσοστό της είσοδης άτόμων στην περιοχή κατά την περίοδο αυτή είναι άσημαντο σε σύγκριση με το μέγεθος της έκροης (μόνο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 έندεχεται να σημειώθηκε κάποια τάση έπιστροφής, που είχε όμως προσωρινό χαρακτήρα), μπορεί με άσφαδεια να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει το πλθος των άτόμων που μετανάστευσαν από τη Μάνη. Άλλα δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση του υποδείγματος. Στο έπίπεδο του οικισμού ή της κοινότητας, τα άτομα που εισέρχονται μπορούν να έπηρεάσουν σημαντικά το άποτέλεσμα της φαινομενικής μετακίνησης. 'Ετσι, ό αριθμός θά είχε προκύψει μεγαλύτερος, άν είχαν υπολογιστεί οι μετακινήσεις άτόμων προς τους οικισμούς, που άποτέλεσαν τό υπόδειγμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Μετανάστευση στη Μάνη κατά την περίοδο 1961-1971

Επαρχία	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φαινόμενη μείωση	Μετανάστευση
Γυθείου	1.434	1.244	4.199	4.389
Οιτύλου	535	794	2.064	1.802
Καλαμών*			2.330	2.034
Σύνολο			8.593	8.225

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστικές της φυσικής κινήσεως του πληθυσμού.

* Υπολογίστηκε κατ' εκτίμηση.

παράγοντες της μετανάστευσης

Σάν βασικά αίτια της έκροής του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών της Χώρας έχουν θεωρηθεί η αδυναμία του αγροτικού τομέα να εξασφαλίσει ικανοποιητικό εισόδημα στους εργαζομένους σ' αυτόν, η μικρή συμμετοχή του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα της οικονομίας στη συνολική παραγωγή, η μεγάλη διασπορά του πληθυσμού σε μικρούς οικισμούς, η μεταναστευτική παράδοση και οι εθιμικές οικονομικές συνθήκες στους τόπους προορισμού των μεταναστών.¹³

Από τους σημαντικότερους δείκτες του βιοτικού επιπέδου μιάς περιοχής είναι το κατά κεφαλή εισόδημα με το οποίο συναρτάται το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσής, η αποδοτικότητα της γης και το ποσοστό των αρδευόμενων εκτάσεων. Περιοχές με χαμηλό εισόδημα αναμένεται να εμφανίζουν μεγάλο ποσοστό μετανάστευσης.

Η ανάπτυξη του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης για το ύποαπασχολούμενο στη γεωργία δυναμικό. Περιοχές με μεγάλο ποσοστό απασχολούμενων στους τομείς αυτούς θα πρέπει να παρουσιάζουν χαμηλό δείκτη μετανάστευσης.

Η επίδραση της διασποράς του πληθυσμού σε μικρούς οικισμούς όφειλεται στο χαμηλό επίπεδο ζωής, εξ αιτίας της ανύπαρκτης σχεδόν αγοράς αγαθών και υπηρεσιών, της απουσίας κοινωνικών παροχών και της αδυναμίας αυτόνομης ανάπτυξης τους, ενώ η επίδραση της μεταναστευτικής παράδοσης συντελείται μέσω των έπικοινωνιακών δεσμών των αποδηγών με τους συγγενείς τους της γενέτειρας. Τέλος, η επίδραση των οικονομικών συνθηκών των τόπων προορισμού των μεταναστών έχει σημασία κυρίως στην έπιλογή του τόπου εγκατάστασης και είναι περισσότερο φανερή στην περίπτωση της εξωτερικής μετανάστευσης.

13. Για μία ανάλυση της επίδρασης των παραγόντων αυτών στη μετανάστευση βλέπε Π. Ρέππα, Προσδιοριστικοί παράγοντες της μετακίνησης του πληθυσμού της υπαίθρου, έκδοση ΑΤΕ, Αθήνα 1977, σελ. 39-69.

Η Μάνη είναι όρεινη περιοχή. Συγκεκριμένα,¹⁴ σε ποσοστό 57% της έκτασής της χαρακτηρίζεται όρεινη, 25,8% ήμιορεινη και 16,7% πεδινή. Το ποσοστό της γεωργικής γης είναι μικρότερο εκείνου της Χώρας και της Πελοποννήσου (8% έναντι 29,9% και 39,9% αντίστοιχα). Ποσοστό 61,6% της επιφάνειας του εδάφους καλύπτεται από θάμνους και μόνο 6,2% από δάση (τά αντίστοιχα μεγέθη είναι 41,3% και 21,5% για την Ελλάδα και 39,9% και 18,7% για την Πελοπόννησο). Η αποδοτικότητα του εδάφους είναι πολύ χαμηλή. Η γεωργική γη βρίσκεται κυρίως σε πλαγιές με ανώμαλη διαμόρφωση και μεγάλη κλίση. Η βλάστηση είναι άραρη. Ελάχιστες είναι οι αρδευόμενες εκτάσεις (4,9% της γεωργικής γης), ο κλήρος μικρού μεγέθους (αναλογούν 25 περίπου στρέμματα στον ενεργό αγρότη) και κατακεραματισμένος, και ο βαθμός εκμηχάνισης άσημαντος. Αποτέλεσμα είναι η παραγωγικότητα εργασίας¹⁵ να βρεθεί το 1973 πολύ πιο κάτω από το μέσο όρο της Χώρας (20.400 δρχ. έναντι 36.500 δρχ.). Ο ελαιοκαρπός αποτελεί το βασικότερο είδος παραγωγής και συμμετέχει σε ποσοστό 59% στη διαμόρφωση του εισοδήματος από την πρωτογενή παραγωγή, ενώ τα άλλα δένδρα (συκιές, καρυδιές, πορτοκαλιές) και τα κηπευτικά ακολουθούν με μικρή συμμετοχή (6,7% και 2,1% αντίστοιχα). Η κτηνοτροφία παρουσιάζει μικρή ανάπτυξη. Η συμμετοχή της στην αξία της πρωτογενούς παραγωγής είναι 24%. Ακόμα μικρότερη η αλιεία. Παρ' όλα αυτά ο πρωτογενής τομέας απασχολεί το 79,3% του ενεργού πληθυσμού της Μάνης, ποσοστό σημαντικά υψηλότερο από εκείνο της Χώρας (40,5%), ενώ ο δευτερογενής και ο τριτογενής απασχολούν αντίστοιχα το 6,8% και το 13,9% του ενεργού πληθυσμού. Από τους απασχολούμενους στη δευτερογενή παραγωγή οι μισοί σχεδόν (49,3%) εργάζονται στις οικοδομές και στα δημόσια έργα, ενώ 45,5% στη βιομηχανία και στη βιοτεχνία. Το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα (41,3%) απορροφούν οι υπηρεσίες, ένα 30,4% το εμπόριο και 24,4% οι μεταφορές και οι έπικοινωνίες.

Η συμβολή κάθε τομέα παραγωγής στη διαμόρφωση του εισοδήματος δεν είναι ανάλογη με το μέγεθος του απασχολούμενου σ' αυτόν δυναμικού. Η πρωτογενής παραγωγή συμβάλλει μόνο κατά 65% στη διαμόρφωση του εισοδήματος από παραγωγικές εργασίες, ενώ η δευτερογενής κατά 9% και η

14. Τα περισσότερα από τα μεγέθη που ακολουθούν, έχουν ληφθεί από τη μελέτη για την ανάπτυξη της Νοτίας Πελοποννήσου (όπου προηγουί), και έχουν προκύψει από στοιχεία που χορήγησε η ΕΣΥΕ ειδικά για τη μελέτη εκείνη και από εκτιμήσεις των μελετητών. Τα μεγέθη αυτά αναφέρονται στο μεγαλύτερο τμήμα της Μάνης (ξαιρετικά μόνο η περιοχή της Άβιας στη μεσηνιακή Μάνη). Οι τιμές είναι κατά προσέγγιση.

15. Σάν παραγωγικότητα εργασίας έννοείται το σύνολο του ακαθάριστου προϊόντος ανά ενεργό αγρότη.

τριτογενής κατά 26%. Το εισόδημα που προέρχεται από παραγωγικές εργασίες αντιπροσωπεύει το 82% του συνολικού εισοδήματος της περιοχής. Το υπόλοιπο 18% προέρχεται από μεταβιβάσεις χρημάτων.

Σημαντικές είναι οι διαφορές που παρουσιάζονται από περιοχή σε περιοχή. Στη μεσοσηνιακή Μάνη αναλογούν 25 στρέμματα στον ενεργό αγρότη από τα όποια μόνο 0,54 είναι άρδευσιμα. Ο βαθμός εκμηχάνισης είναι μηδαμινός και η παραγωγικότητα της εργασίας πλησιάζει τις 22.300 δρχ. Στην έπαρχια Οιτύλου η παραγωγικότητα της εργασίας είναι μικρότερη (17.250 δρχ.) και της γης μόνο 391 δρχ. κατά στρέμμα. "Αν και αναλογούν κατά μέσο όρο 33 στρέμματα στον ενεργό αγρότη, οι δυνατότητες άρδευσης είναι μικρότερες (0,24 στρέμματα) και η γονιμότητα των εδαφών χαμηλή. Σχετικά πιο ανεπτυγμένη παρουσιάζεται η γύρω από το Γύθειο περιοχή της έπαρχιας Γυθείου με παραγωγικότητα εργασίας 30.300 δρχ. Η περιοχή αυτή είναι πλουσιότερη σε νερό (αναλογούν 0,56 στρέμματα άρδευσιμης επιφάνειας στα 25 στρέμματα γης ανά ενεργό αγρότη) και σχετικά πιο μηχανοποιημένη. Η υπόλοιπη έπαρχια Γυθείου όμως είναι από τις φτωχότερες της Μάνης με παραγωγικότητα εργασίας 11.750 δρχ. και παραγωγικότητα γης 248 δρχ. Σάν αποτέλεσμα όλων αυτών, τό κατά κεφαλή εισόδημα της Μάνης δέν ξεπερνούσε τό 1973 τις 19.000 δρχ. από τις οποίες 3.500 δρχ. προέρχονταν από μεταβιβάσεις χρημάτων.

Η κατανομή των οικισμών της Μάνης από άποψη πληθυσμιακού μεγέθους παρουσιάζεται στον Πίνακα 4.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Κατανομή των οικισμών της Μάνης κατά μέγεθος (1971)

Μέγεθος οικισμού (άριθμός κατοίκων)	Αριθμός οικισμών	Περίλαβανόμενος πληθυσμός	% Οικισμών	Ποσοστό Πληθυσμού
1-49	118	2.722	53,15	12,22
50-199	80	7.492	36,05	33,65
200-499	21	5.891	9,45	26,45
500-999	2	12.533	0,9	5,62
1.000-1.999				
2.000-4.999	1	4.915	0,45	22,06
Σύνολο	222	22.273	100	100

Π η γ ή: "Επεξεργασία στοιχείων της ΕΣΥΕ.

Τό 89% των οικισμών αποτελείται από πολύ μικρά χωριά με λιγότερους από 200 κατοίκους. Στους οικισμούς αυτούς κατοικεί τό 46% του πληθυσμού. Ποσοστό 10% των οικισμών αριθμούν από

200 μέχρι 2.000 κατοίκους και περιλαμβάνουν τό 32% του πληθυσμού, ενώ τό Γύθειο περιλαμβάνει τό 22% των κατοίκων της περιοχής.

Οί όροι διαβίωσης του πληθυσμού είναι πολύ δυσμενείς. "Ολόκληρη ή περιοχή αντιμετωπίζει πρόβλημα νερού και οι περισσότεροι οικισμοί καλύπτουν τις ανάγκες τους από δεξαμενές βρόχινου νερού. "Αν και τά τελευταία χρόνια έγιναν βελτιώσεις στο όδικό δίκτυο, οι κάτοικοι πολλών όρεινων περιοχών στερούνται συγκοινωνιακών ευκολιών. "Ο έξηλεκτρισμός της περιοχής δέν έχει ολοκληρωθεί. Οί συνθήκες εκπαίδευσης, παροχής ιατρικής περίθαλψης και κοινωνικής πρόνοιας δέν είναι καθόλου ικανοποιητικές.¹⁶ Τό ίδιο και οι συνθήκες στεγάσεως.

"Αν στά στοιχεία αυτά προστεθούν οι δημογραφικές πιέσεις, που πάντοτε αντιμετώπιζε ή περιοχή,¹⁷ γίνεται φανερό γιατί ή μετανάστευση αποτέλεσε ή μόνη διέξοδο γιά τους κατοίκους της.

μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικοί όροι της ελληνικής ζωής

Οί διαπιστώσεις όμως αυτές δέν άρκουν γιά νά εξηγήσουν τό φαινόμενο. Τό δύσβατο και άγονο της περιοχής λειτουργήσαν σέ μία έποχή σάν έλκτικοί και όχι άπωθητικοί παράγοντες με αποτέλεσμα νά συγκεντρωθεί στή Μάνη πληθυσμός δυσανάλογα μεγάλος σέ σχέση με τις δυνατότητές της.¹⁸ "Ακόμα, άν συγκρίνει κανείς την εξέλιξη της μετανάστευσης στή Μάνη από τις άρχές του αιώνα μας μέχρι σήμερα με την εξέλιξη που έλαβε τό φαινόμενο στο σύνολο του ελληνικού χώρου κατά την περίοδο αυτή, θά παρατηρήσει ότι ταιριάζουν. Δέν είναι τυχαίο ότι τό πρώτο κύμα μεταναστών της Μάνης συμπίπτει με ή μεγάλη έξοδο των "Ελλήνων αγροτών προς τις ΗΠΑ, ούτε είναι συμπτωματική ή παράλληλη εξέλιξη του φαινομένου στή Μάνη με εκείνη στην "Ελλάδα κατά ή διάρκεια του μεσοπολέμου, πολύ περισσότερο μετά τό 1940, που ή τάση φυγής των κατοίκων της περιοχής συμπίπτει με την άπότομη διόγκωση του μεταναστευτικού ρεύματος

16. Πολλά χωριά δέν έχουν δημοτικό σχολείο και οι μαθητές αναγκάζονται νά πηγαίνουν καθημερινά και κάτω από δυσμενείς συνθήκες στά σχολεία των γενοικιών χωριών. "Ακόμα, ένα μεγάλο ποσοστό νεαρών ατόμων ηλικίας 12 και 13 έτών μεταναστεύει στις πόλεις ή κομποπόλεις γιά γυμνασιακές σπουδές. "Η έπίσκεψη του άγροτικού γιατρού κάθε δέκα πέντε μέρες αποτελεί ή μοναδική παροχή περίθαλψης γιά τους κατοίκους πολλών οικισμών, οι όποιοι σέ σοβαρές περιπτώσεις άσθενείας είναι αναγκασμένοι νά καταφεύγουν στά κοντινότερα άστικά κέντρα. Πνευματικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις είναι άνύπαρκτες στά χωριά και ό κυριότερος χώρος κοινωνικής ζωής είναι τό καφεείο.

17. Τό πρόβλημα του υπερπληθυσμού στή Μάνη γίνεται φανερό, άν ό αριθμός των κατοίκων, που είχε μέχρι τό 1940, συγκριθεί με την έκταση της καλλιεργήσιμης επιφάνειας και την άποδοτικότητα του έδάφους της.

18. Πββλ. σημειώσεις άρ. 6 και 7.

στή Χώρα μας καί εἶχε σάν συνέπεια τήν ἐρήμωση τῆς ὑπαιθρου.

Ποιοί ἦταν οἱ λόγοι πού δόγησαν σ' αὐτό;

Τό μεταναστευτικό ρεῦμα τῆς περιόδου 1890-1920 εἶναι συνακόλουθο τῆς ἀνέλιξης τῶν ἀγορῶν ἐξ αἰτίας τῆς στενότητας τοῦ κλήρου καί τῆς ἀπουσίας κρατικῆς μέριμνας καί κοινωνικῆς πολιτικῆς στόν ἀγροτικό τομέα.¹⁹ Σύμφωνα μέ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, κατά τήν περίοδο 1896-1920 μετανάστευσαν πρὸς τίς ὑπερατλαντικές χώρες 380.821 ἄτομα ἀπό τὰ ὁποῖα τὸ 95% περίπου πρὸς τίς ΗΠΑ.²⁰ Ὁ ἀριθμός αὐτός ἀναλογοῦσε σὸ 15,64% τοῦ πληθυσμοῦ πού εἶχε ἡ Ἑλλάδα τὸ 1896 καί σὸ 7,59% τοῦ πληθυσμοῦ πού εἶχε τὸ 1920. Ἡ εἰσροὴ 1.200.000 προσφύγων τὸ 1922, ἡ διέγερση τῶν ἀγορῶν καί ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς βιομηχανικῆς ὑποδομῆς κατά τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου εἶχαν σάν συνέπεια τήν αὐξηση τῶν πόλεων καί τὴ δημιουργία ἀστικῶν μορφῶν ζωῆς, πού διέδρυναν τὸ χάσμα ἀνάμεσα σ' αὐτές καί στὴν ὑπαιθρο. Ἀλλὰ οἱ πόλεις δὲν ἐξελίχθηκαν πάνω σὲ βιομηχανικὴ βάση μέ ἀποτέλεσμα νὰ μεταβληθοῦν σὲ καταναλωτικὰ κέντρα, πού δημιουργοῦσαν εὐκαιρίες μεσολαβητικῶν μόνο ἀπασχολήσεων. Ἐτσι, ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφὴ μέχρι τῆς παραμονῆς τοῦ πολέμου τοῦ 1940, 116.685 ἄτομα ἐγκατέλειψαν τὴ Χώρα καί κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Ἀπὸ αὐτὰ, 115.740 ἐπέστρεψαν ἐξ αἰτίας τῆς οικονομικῆς κρίσης τοῦ 1929-30 στὴν Ἀμερικὴ, γιὰ νὰ ξαναφύγουν ὁμοῦ τὰ περισσότερα μετὰ τὴν κρίση. Παράλληλα, οἱ ἐσωτερικὲς μετακινήσεις τῆς περιόδου 1940-1944 ἐπιφέρουν νέα αὐξηση τοῦ μεγέθους τῆς Ἀθήνας²¹ καί τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ πολεμικά γεγονότα καί οἱ ἐπαφές μέ τὸ ἐξωτερικὸ εἶχαν σάν συνέπεια τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ πατροπαράδοτο σύστημα ἀξιών τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας καί τὴν ἀπότομη ἀνοδο τοῦ ἐπιπέδου προσδοκίῶν τοῦ μέσου Ἑλλήνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ ἐκχρηματισμός τῆς

γεωργίας δημιούργησε ἀνάγκες ρευστότητας τῶν καλλιεργητῶν μέ συνέπεια τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τίς τιμὲς τῶν προϊόντων. Ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦταν νὰ μετακινήθουν 600.000 ἄτομα πρὸς τὸ ἐξωτερικόν κατά τὴ διάρκεια τῆς περιόδου 1951-1961. Συνάμα, 262.000, πού προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο (Μεσσηνία-Λακωνία), κατευθύνθηκαν πρὸς τίς ὑπερπόντιες χώρες. Ἀπὸ τὸ 1954, τὸ ρεῦμα τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης στρέφεται πρὸς τίς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού ἀντιμετώπιζαν ἑλλειψη ἐργατικῶν χερῶν ἐξ αἰτίας τῆς βιομηχανικῆς τους ἀνάπτυξης. Ἡ γενικὴ αὐτὴ τάση ἀστυφιλίας καί ὁ μεγάλος ὄγκος τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης τῶν τελευταίων ἔτων εἶχε σάν συνέπεια τὴ δημιουργία ἀφόρητων συνθηκῶν ζωῆς στὴν ὑπαιθρο, πού δυνάμωσαν τὴν τάση φυγῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς.²²

Εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς μετανάστευσης στὴ Μάνη δὲν μπορεῖ νὰ διερυνθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν τῆς Χώρας. Ἀν μῆσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐξεταστεῖ ἡ ἐπίδραση τῶν ἰδιαίτερων οικονομικῶν καί δημογραφικῶν παραγόντων, πού χαρακτηρίζουν τὴν περιοχὴ, θὰ ἀκολουθήσει σάν συμπέρασμα ὅτι οἱ παράγοντες αὐτοὶ συντέλεσαν ὥστε τὸ φαινόμενο νὰ λάβει στὴ Μάνη πολὺ μεγαλύτερες διαστάσεις ἀπὸ ἐκείνες πού ἔλαβε σὲ περιοχές τῆς Χώρας πού παρουσίαζαν εὐνοϊκότερους ὁρους διαβίωσης.

βαθμὸς ἀφομοίωσης τῶν μεταναστῶν στοὺς τόπους ὑποδοχῆς

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ φαινομένου τῆς μετανάστευσης τὸ τοπικὸ ἐπίπεδο, θὰ ἐκτεθοῦν ὁρισμένες διαπιστώσεις, πού ἀναφέρονται στὸ θέμα τῆς ἀφομοίωσης τῶν μεταναστῶν τῆς Μάνης στοὺς τόπους ἀποδημίας τους.

Ὁ ὁρος ἀφομοίωση σημαίνει τὴ διαδικασία προσαρμογῆς μιᾶς ὁμάδας ἀτόμων στὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα μιᾶς ἐνδύτερης ὁμάδας πού τὴν περιβάλλει.²³ Ἡ διαδικασία αὐτὴ, πού συνεπάγεται μιὰ σταδιακὴ προσάρμογση σὲ γενεῖς, ἐξαρτᾶται ἀπὸ παράγοντες πού ἀναφέρονται στὸ πολιτιστικὸ ὑπόβαθρο τοῦ μετανάστη καί στὴν κοινωνικοπολιτιστικὴ δομὴ τοῦ τόπου ὑποδοχῆς. Οἱ δείκτες πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ μέτρηση τῆς ἀφομοίωσης, ἄ-

19. Ἡ κρίση τῆς σταφιδοπαραγωγῆς ἦταν ἐπίσης ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς παράγοντες τῆς μετανάστευσης σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου (Κόρινθος, Τρίπολη, Σπάρτη). Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐπισημανθεῖ καί ἡ ἐπίδραση δευτερογενῶν παραγόντων, ὅπως τὰ ἐθνισταστικά γράμματα τῶν πρώτων μεταναστῶν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τους, πού ἐπέδρασαν στὴν ἀπόφαση ἐπιλογῆς τῶν ΗΠΑ σάν τόπου ἀποδημίας καί ἄλλων μεταναστῶν καί πού δόγησαν τὸν Fairchild νὰ χαρακτηρίσει τὴ μετανάστευση ἐκείνη σάν «ἀλυσωτὴ» (βλέπε Fairchild, *Greek Immigration to the United States*, Yale UP, 1911, σελ. 88-119. Ἐπίσης Evan. Vlachos, *The Assimilation of Greeks in the United States*, ἐκδοσὴ ΕΚ-ΚΕ, Ἀθῆνα 1968, σελ. 58-59).

20. Βλέπε Στατιστικὴ Ἐπετηρίδα ἔτους 1976, σελ. 47. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων, πού πῆγαν στὶς ΗΠΑ κατά τὴν περίοδο ἐκείνη, δὲν εἶναι γνωστός (βλέπε E. Vlachos ὅπου προηγουμένως, σελ. 64).

21. Μία πρόσθετη αἰτία τῆς μεγάλης ἀνάπτυξης τῆς Ἀθήνας ἦταν ἡ γιὰ πολιτικούς καί ἱστορικούς λόγους συγκέντρωση σ' αὐτὴν τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Χώρας πού εἶχε σάν συνέπεια τὴ συγκέντρωση καί τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος (βλέπε Δ. Τσαούση, *Μορφολογία τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἀθῆνα 1971, σελ. 109).

22. Γιά μιὰ ἐκτενέστερη ἀνάλυση τῶν αἰτίων, τῆς ἐξέλιξης καί τῶν ἐπιπτώσεων τῆς μετανάστευσης στὴν Ἑλλάδα, βλέπε Β. Φίλια, «Μετανάστευση: Αἰτία καί Ἐπιπτώσεις», *Προβλήματα Κοινωνικοῦ Μετασχηματισμοῦ*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθῆνα 1974, σελ. 183-207.

23. Ἀν καί ὑπάρχει διαφωνία ἀνάμεσα στοὺς εἰδικούς πάνω στὸν ὁρισμὸ καί τὴ χρήση τοῦ ὅρου, ὥστόσο φαίνεται ὅτι ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς περιεῖχε βασικά σημεῖα συμπτώσεων τῶν ἀποψόνων (Γιά μιὰ ἀνάλυση καί κριτικὴ τῆς σχετικῆς ὁρολογίας καί τοῦ παρεχόμενου τῶν ὁρων, βλέπε E. Vlachos, ὅπου προηγουμένως, σελ. 19-28).

ναφέρονται συνήθως στο έπαγγελματικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών, στην οικογένεια, στο φύλο, στα κίνητρα της μετανάστευσης, στον τύπο της, στους δεσμούς των μεταναστών με τη γενέτειρα και στην πρόθεσή τους για μόνιμη ή μη εγκατάσταση στο νέο τόπο.

Προηγούμενες έρευνες²⁴ στον τομέα αυτό έχουν δείξει ότι:

—“Όσο ψηλότερο είναι το εισοδηματικό, επαγγελματικό και εκπαιδευτικό επίπεδο της εισερχόμενης ομάδας και όσο μεγαλύτερη η επαγγελματική και εδαφική κινητικότητα των μελών της, τόσο ταχύτερη είναι η αφομοίωσή της.

—“Υψηλό ποσοστό ενδογαμίας ανάμεσα στα μέλη της ομάδας των μεταναστών συνδέεται με βραδύτερη αφομοίωση.

—Οι Έλληνίδες θεωρούνται λιγότερο αφομοιώσιμες από τους Έλληνες.

—Οι μετανάστες που είχαν σαν κίνητρο αποδημίας την επιβίωση, έκεινοι που διατηρούν δεσμούς επικοινωνίας με τη γενέτειρα και εκείνοι που έχουν την πρόθεση να επιστρέψουν σ’ αυτήν, είναι λιγότερο αφομοιώσιμοι από τους άλλους.

—“Όταν τα άτομα μεταναστεύουν οικογενειακώς και κατά ομάδες, τείνουν να εγκατασταθούν σε κλειστές κοινότητες όπου επανεικονίζονται τήν παραδοσιακή ζωή, με συνέπεια η διαδικασία αφομοίωσης τους να είναι αργή.

“Η κοινωνία της Μάνης αποτελεί μετεξέλιξη μιας ιδιότυπης φεουδαρχίας οργανωμένης σε σύστημα οικογενειακών πατριών, που είχαν αποδωθεί σε αδιάκοπους ανάμεσα τους αγώνες επιβίωσης και έπιβολής με στρατιωτικά μέσα. Στη δομή της κοινωνίας αυτής διαμορφώθηκαν και λειτουργήσαν ορισμένοι θεσμοί, όπως η εκδίκηση,²⁵ ή ψυχαδελφωσύνη²⁶ και το μοιρολόι,²⁷ που έδωσαν στους κατοίκους της περιοχής μια ξεχωριστή φυσιογνωμία. “Από τους θεσμούς αυτούς, μόνο το μοιρολόι διατηρείται στη Μάνη. “Η εκδίκηση και η ψυχαδελφωσύνη κατόρθωσαν να επιβιώσουν μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας και μόνο λίγα κατάλοιπα τους μπορεί να βρει κανείς σήμερα.

24. Σχετικά με αυτές, βλέπε Ε. Vlachos και Ε. Dracopoulou, ό.πρ. προηγούμεν.

25. “Ο θεσμός της εκδίκησης ή του γδικισμού, όπως λέγεται στη διάλεκτο της Μάνης, είχε αναθίσει σε μια από τις σημαντικότερες ηθικές και κοινωνικές υποχρεώσεις του Μανιάτη και είχε αναγκάσει στο παρελθόν πολλές μεγάλες οικογένειες της Μάνης να αποδημήσουν για να αποφύγουν τον αφανισμό.

26. “Η ψυχαδελφωσύνη αποτελούσε ένα είδος τεχνητής συγγένειας που έδενε τα μέλη της οικογένειας του για λόγους εκδίκησης θύματος και του φονιά.

27. Το μοιρολόι, που είναι νεκρικός θρήνος, αποτελεί τη σημαντικότερη κοινωνική εκδήλωση της Μανιάτισσας. Οι γυναίκες της Μάνης συγκεντρώνονται γύρω από το νεκρό και κλαίει απαγγέλλοντας στίχους που αναφέρονται σε γεγονότα της ζωής του, στους συγγενείς του, στην εκδίκηση για το θάνατό του, κτλ.

Για το βαθμό αφομοίωσης των Μανιατών στις χώρες του εξωτερικού δεν υπάρχουν στοιχεία.²⁸ Μόνο για μία ομάδα 730 περίπου μεταναστών, που εγκαταστάθηκαν στην Κορσική τον 17ο αιώνα, σώζονται πληροφορίες από ιστορικές πηγές. Σύμφωνα με αυτές, η διαδικασία αφομοίωσής τους ήταν πολύ αργή, αφού ύστερα από 300 σχεδόν χρόνια υπάρχουν απόγονοί τους που μιλούν τη διάλεκτο της Μάνης, ψάλλουν στα ελληνικά τη λειτουργία στη δική τους εκκλησία και ύψώνουν την ελληνική σημαία στις γιορτές.²⁹

Σχετικά με την αφομοίωση των μεταναστών του εσωτερικού θά ακολουθήσουν οι διαπιστώσεις που προέκυψαν από προσωπικές επισκέψεις στα Μανιάτικα του Πειραιά και άτυπες συνεντεύξεις με κατοίκους της συνοικίας.

Τα Μανιάτικα βρίσκονται στην πλαγιά ενός λόφου, βόρεια του κεντρικού λιμανιού του Πειραιά. Είναι μία συνοικία φτωχή, χωρίς πολυκατοικίες και μεγάλα εμπορικά καταστήματα, και μόνο στην όδο Λακωνίας, που αποτελεί τον κεντρικότερο δρόμο, μπορεί κανείς να ξεχωρίσει συγκεντρωμένα δύο παραδοσιακά καφενεία και μερικά μικρομάγαζα και ταβέρνες.

Οι Μανιάτες αποτελούν το κυρίαρχο στοιχείο της περιοχής αλλά όχι το μόνο. Οι πρώτοι άποικοι εγκαταστάθηκαν στο τόφο προς το τέλος του 19ου αιώνα. Αυτούς ακολούθησαν και άλλοι, που κατέφθαναν με τις οικογένειές τους μέχρι το 1920 περίπου. Οι μετανάστες αυτοί δημιούργησαν ένα κλίμα υποδοχής για τους επόμενους, που άρχισαν να έρχονται κατά κύματα κυρίως μετά το 1940. Λέγεται ότι ζουν σήμερα στη συνοικία γύρω στους 40.000 Μανιάτες, αριθμός υπερβολικός³⁰ αν κρίνει κανείς

28. Αντικείμενο έρευνών στο θέμα αυτό έχει αποτελέσει το ελληνικό στοιχείο γενικά και όχι οι μετανάστες που προέρχονται από μια συγκεκριμένη περιοχή της Ελλάδας. Οι έρευνες έχουν δείξει ότι οι Έλληνες εργάτες στις χώρες του εξωτερικού δεν αφομοιώνονται για λόγους που αναφέρονται στους ίδιους τόνους έργατες και στις χώρες υποδοχής (Για μια σύντομη ανάλυση των λόγων αυτών, βλέπε Β. Φίλια, “Μετανάστευση”, *Προβλήματα Κοινωνικού Μετασχηματισμού*, σελ. 203-205).

29. Βλέπε Δ. Βαγιακάκου, *Οι Μανιάτες της διασποράς - Οι Μανιάτες της Κορσικής - Το βιβλίο των υπανδρεμένων*, Αθήναι, 1970. Οι περισσότεροι από τους μετανάστες εκείνους ήσαν μέλη της ίδιας πατριάς. “Αν και οι ίδιοι είχαν αναφέρει σε έγγραφό τους ότι ο λόγος της αποδημίας τους ήταν οι επιθέσεις των Τούρκων, φαίνεται ότι τελικά μετανάστευσαν εξ αιτίας των φονικών έριδων, που είχαν ξεσπάσει ανάμεσα σ’ αυτούς και στα μέλη μιας αντίπαλης πατριάς (Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε Σ. Αδάμπου, “Ο κατά τον 17ον αιώνα εις Τσούκαναν εξοικισμός των Μανιατών”, *Νέος Έλληνομνηστής*, 2, 1905, σελ. 396-434, όπου αναφέρεται και το περιεχόμενο της σύμβασης που είχαν κάνει οι Μανιάτες με τον Δούκα της Τσούκανης). Πολύ σημαντικά για τη μελέτη της διαδικασίας αφομοίωσης των μεταναστών αυτών είναι τα βιβλία των γάμων και των βαπτίσεων της κοινότητάς τους, που καλύπτουν χρονική περίοδο δύο περίπου αιώνων (Βλέπε Δ. Βαγιακάκου, ό.πρ. προηγούμεν.). Δυστυχώς, το υλικό αυτό είναι ανέπεξεργαστο, και δεν μπορούν να βγούν συμπεράσματα.

30. Ο αριθμός τους δεν φαίνεται να ξεπερνά τους 10.000.

ἀπὸ τὸ μέγεθός της. Βασικὴ αἰτία τῆς συγκέντρωσης ἦταν ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Πειραιᾶ σάν ἐμπορικὸ καὶ βιομηχανικὸ κέντρο. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς ἐργάζονται στὸ λιμάνι³¹ καὶ στὰ γύρω ἐργαστᾶσια καὶ πολὺ λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀσχολοῦνται σέ ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ δημόσιες ὑπηρεσίες.

Ὁ βαθμὸς ἀφομοίωσης τῶν Μανιατῶν αὐτῶν εἶναι χαμηλός, γιατί ἔχουν συγκροτήσει μιὰ ξεχωριστὴ κοινότητα ἀρκετὰ ὁμοιογενὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐπαγγελματικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῶν μελῶν της, στὴν ὁποία διατηροῦν χαρακτηριστικὰ ἔθιμα τῆς Μάνης. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τοὺς «τρίτους» οἱ Μανιάτες ἀποτελοῦν μιὰ ἰδιαίτερη ὁμάδα. Ὅταν στὴν πρώτη μου ἐπίσκεψη ζήτησα ἀπὸ ἓνα τυχαῖο κάτοικο τῆς περιοχῆς νὰ μοῦ πεῖ ἀπὸ ποὺ ἀκριβῶς ἀρχίζουν τὰ Μανιάτικα, ἐκεῖνος, δείχνοντάς μου τὸ σημεῖο, μοῦ εἶπε συμβουλευτικὰ: «Τί θές, παιδί μου, νὰ μπλέξεις μέ αὐτούς...»³²

Τὸ καρενεῖο δὲν ἔχει ἀποβάλει ἐντελῶς τὸ ρόλο του σάν κέντρο πληροφόρησης γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ συμβαίνουν στὴν κοινότητα. Ἀκόμα, ἀρκετὲς ἀπὸ τίς γερόντισσες ἐξακολουθοῦν νὰ καλύπτουν τὸ κεφάλι τους μέ τὸ παραδοσιακὸ «τσεμπέρι». Τὸ ἔθιμο τῆς ἐκδίκησης φαίνεται ὅτι ἔχει ἐκλείψει.³³ Ἀλλὰ τὸ μοιρολόι διατηρεῖται σχεδὸν ἀναλλοίωτο καὶ μάλιστα λειτουργεῖ σάν ἓνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες διατήρησης τῆς συνοχῆς τοῦ συνόλου. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπόκριση ἐνὸς Μανιάτη, ὅταν ρωτήθηκε γιὰτὶ δὲν προτιμᾶ νὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ κάποια ἄλλη συνοικία τοῦ Πειραιᾶ ἢ τῆς Ἀθή-

νας: «Στὸ διαμέρισμα δὲν μποροῦν νὰ σέ μοιρολογήσουν ὅταν πεθάνεις, γιατί ἐνοχλοῦνται οἱ ἐνοικοὶ τῆς πολυκατοικίας καὶ οἱ ἄλλοι γείτονες».³⁴

Ὑπάρχει ὡστόσο στοιχεῖα, ποὺ φανεράνουν ὅτι ἡ διαδικασία ἀφομοίωσης στὰ Μανιάτικα θὰ εἶναι ταχύτερη στὸ μέλλον. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἡ αὐξημένη κινητικότητα στὸν ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ τομέα τῶν μελῶν τῆς δεύτερης κυρίως γενιᾶς, ποὺ ἔχει σάν συνακόλουθο τὴ μετοικὴ σὲ ἄλλες συνοικίες, ὁ χαμηλὸς βαθμὸς ἐνδογαμίας καὶ ἡ εἰσδοχὴ στὴ συνοικία ἀτόμων, ποὺ κατάγονται ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας.

μετανάστευση καὶ ἐγκληματικότητα

Ὁ χαμηλὸς βαθμὸς ἀφομοίωσης τῶν μεταναστῶν τῆς Μάνης ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὸν Πειραιᾶ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ πράξεων βίας ποὺ παρατηρεῖται ἀνάμεσα σ' αὐτούς.³⁵ Συγκεκριμένα, μιὰ ἔρευνα τῶν περιστατικῶν «ἐγκληματικότητας» ποὺ ἀναφέρειται στὸν ἡμερησίου τοπικὸ Τύπο³⁶ τοῦ Πειραιᾶ κατὰ τὰ ἔτη 1930 καὶ 1960 ἔδειξε ὅτι οἱ πράξεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς (κυρίως συμπλοκὲς ἐξ αἰτίας ἐριδῶν) ἀντιπροσώπευαν ποσοστὸ 60% τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων «ἐγκληματικότητας» Μανιατῶν κατὰ τὸ 1930 καὶ 50% ἐκείνων τοῦ 1960.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρᾶ, ἡ ἐπίδραση τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος³⁷ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνιση ὀρισμένων μορφῶν παράνομης συμπεριφορᾶς, ὅπως τῆς κλοπῆς καὶ τῆς προαγωγείας, ποὺ ἦσαν ἄγνωστες στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία τῆς Μάνης.³⁸ Ἡ ἔρευνα ἐδείξε ὅτι οἱ κλοπὲς ἀντιπροσώ-

31. Ἡ ἐξασφάλιση εὐκαιριῶν ἀπασχόλησης στὸ λιμάνι εἶχε ἀποτελέσει παλιὰ ἀντικείμενο διαμάχης ἀνάμεσα στοὺς Μανιάτες καὶ σὲ Κρήτες μετανάστες ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὸ λόφο τοῦ Προφήτη Ἡλία.

32. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ φανεράνει τὴν παρουσία τοῦ τρίτου ἀπὸ τὰ κριτήρια ποὺ ἀναφέρει ὁ Merton σάν συστατικὰ τῆς ἐννοίας «ὁμάδα», δηλαδὴ τὴν ἀναγνώριση τῶν ἀτόμων ποὺ ἀνήκουν στὴν ὁμάδα σάν μελῶν τῆς ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἡ παρουσία τῶν δύο ἄλλων κριτηρίων, δηλαδὴ τῆς ἐγκαθίδρυσης ἰδιαίτερων τύπων κοινωνικῆς δράσης καὶ τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας σάν τέτοιων, προκύπτει ἀπὸ τίς ἄλλες διαπιστώσεις τῆς ἔρευνας (βλέπε κριτικὴ ἀνασκόπηση τῶν κριτηρίων ἀπὸ τὸν Merton στὸ κεφάλαιο «Continuities in the Theory of Reference Groups and Social Structures», *Social Theory and Social Structure*, Free Press 1968, σελ. 339-340).

33. Ὅρισμένα πρόσφατα περιστατικὰ (βλέπε π.χ. τὸ ἄρθρο τοῦ *Βήματος* τῆς 7-5-78, «Μακελεὶο μέ λάθος θύμα καὶ λάθος... δράστη: τὸ φονικὸ στὰ Μανιάτικα τοῦ Πειραιᾶ») φαίνεται ὅτι διαψεύδουν τὴν ἀποψη αὐτῇ. Πάντως εἶναι ἀμφίβολο κατὰ πόσο πρόκειται γιὰ περιπτώσεις «μανιάτικης βεντέτας» ἢ περαστικά, ποὺ προκαλοῦνται συχνὰ καὶ ἀπὸ ἄτομα ποὺ κατὰγονται ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας. Πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ βαθμοῦ ἀφομοίωσης εἶναι ἡ μεταβολὴ τῆς στάσης τῶν Μανιατῶν τῆς συνοικίας ἀπέναντι στὸ θεσμὸ αὐτὸ τὸν ὁποῖο δὲ πῶς διαπιστώθηκε θεωροῦν ἀναχρονιστικὸ, τὰ δὲ περιστατικὰ ποὺ φαίνονται σάν κατάλοιπα τῶν, προσβλητικὰ γιὰ τὴν κοινότητα. Ἀντιθέτως, σὲ χωρὶς τῆς Μέσας Μάνης ἀκόμα καὶ σήμερα ὁ πρέσβος ἀναφερόταν μέ μεγάλη ὑπερηφάνεια γιὰ τὸ θεσμὸ.

34. Γίνεται φανερό ὅτι τὰ αἷτια τῆς ὁμαδικῆς συγκέντρωσης θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ σὲ παράγοντες ποὺ ἀναφέρονται στὴ δομὴ τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας τῆς Μάνης.

35. Τόπο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδικίας ἐπὶ αἰῶνες σ' ὁλόκληρη τὴν Μάνη.

36. *Εφημερίδα Χρονογράφος*. Ἡ διάκριση τῶν Μανιατῶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους δράστες στὶς περιπτώσεις ποὺ δὲν ἀναφέρονταν στοιχεῖα καταγωγῆς—καὶ αὐτὲς ἦσαν οἱ περισσότερες—ἔγινε μέ κριτήριον τὸ ἐπώνυμο.

37. Πολλοὶ συγγραφεῖς ἔχουν ἀποδώσει ἐγκληματογενεῖς συνενέπειες στὴ μετανάστευση ἐξ αἰτίας τῆς συγκρούσεως τῶν κοινωνικῶν ἀξιών τοῦ τόπου προέλευσης καὶ ἐκείνων τοῦ τόπου ἐγκατάστασης τῶν μεταναστῶν καὶ τῆς ἀπουσίας κοινωνικοῦ ἐλέγχου *of Crime and Delinquency*, 1967, σελ. 226). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀρισμένες ἔρευνες, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων δὲν ὑποστηρίζουν ἰσχυρὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῇ (βλέπε π.χ. Leonard Sautitz: «Delinquency and Migration», *The Sociology of Crime and Delinquency*, ὅπου προηγουμ. σελ. 199. Ἐπίσης Δ. Τσαούση - Ε. Κορρέ-Γιουγκέρ: Ἡ ἐγκληματικὸς τῶν ἀνηλίκων εἰς τὴν Περιφέρειαν Πρωτευούσης, ΕΚΚΕ 1974, σελ. 29).

38. Ὁ Π.Α. Φέρμου γράφει χαρακτηριστικὰ: «Μανιάτες ζητιῶν εἰν' ἄγνωστοι, ὅπως καὶ οἱ κλέφτες, Ζωοκλέφτες δὲν ὤπαρχουν κ' οἱ πόρτες δὲν κλειδώνονται ποτέ. Πουθενὰ στὸν κόσμῳ ἡ ἰδιοκτησία δὲν εἶναι τόσο ἀσφαλὴς καὶ τόσο περιφρονεμένη ἡ κλεψιά» (Π.Α. Φέρμου: *Μάνη*, μετ. Τ. Τζαντάκη, Κέδρος

πευαν τό 20% τών περιπτώσεων «έγκληματικότητα» Μανιατών του έτους 1960 και ένα άλλο 20% οί περιπτώσεις προαγωγείας (τά αντίστοιχα ποσοστά βρέθηκαν κατά τό 1930 10% και 0%).

Οί περιπτώσεις πράξεων βίας Μανιατών αντιπροσώπευαν τό 21% του συνόλου τών περιστατικών βίας που αναφέρθηκαν στον Πειραιά κατά τό 1960 (τό 1930 τό αντίστοιχο ποσοστό ήταν 17%), ενώ οί περιπτώσεις προαγωγείας τό 33,3%³⁹ του συνόλου τών περιστατικών τής κατηγορίας αυτής. Ός προς τό σύνολο όμως τών περιπτώσεων, οί μετανάστες αυτοί δέν φαίνεται νά έκδηλώνουν μεγαλύτερη τάση «έγκληματικότητας» από τούς άλλους κατοίκους του Πειραιά, άφου ό άριθμός τών πράξεών τους δέν ξεπερνούσε τό 18% του συνόλου τών περιπτώσεων έγκληματικότητας στον Πειραιά κατά τό 1930 και τό 13% έκείνων του 1960. "Αν μάλιστα είναι σωστή ή ύπόθεση ότι οί Μανιάτες τής πόλης αυτής (συμπεριλαμβανομένων τών άτόμων τής δεύτερης ή τρίτης γενιάς) αντιπροσωπεύουν τό 18%⁴⁰ περίπου του πληθυσμού τής, προκύπτει ότι τό 1960 βρίσκονταν άρκετά πιά κάτω από τό μέσο όρο.

Τά στοιχεία όμως αυτά, λόγω του μικρού βαθμού αξιοπιστίας τους, μόνο σαν μία σέ πολύ γενικές γραμμές θεώρηση του φαινομένου μπορούν νά χρησιμεύσουν.

ή μετανάστευση στο τοπικό επίπεδο

Μετανάστευση στην κοινότητα του Κέντρου Άβιας

Τό Κέντρο Άβιας είναι μία όρεινή κοινότητα κοντά στα βορεινά όρια τής Μάνης και συγκεκριμένα στις δυτικές πλαγιές του Προφήτη Όλία, τής ψηλότερης κορυφής του Ταυγετου.

Έχει έκταση 28 τετραγωνικά χιλιόμετρα και πληθυσμό 268 κατοίκους (άπογραφή 1971), οί περισσότεροι από τούς όποιους κατοικούν σέ δυό από τά τέσσερα χωριά τής,⁴¹ που βρίσκονται κτισμένα σέ ύψος 600 μέτρων. Μ' όλο που τό έδαφος τής παρουσιάζει πολύ άνώμαλη διαμόρφωση, είναι πιά εύφορο, άν συγκριθεί μέ άλλες περιοχές τής Μάνης. Ό γεωργική γή καταλαμβάνει σχεδόν τό 20% τής επιφάνειας του έδάφους, ένα 8% καλύπτεται ά-

πό δάση και τό υπόλοιπο 72% από βοσκότοπους.⁴² Οί περισσότεροι από τούς κατοίκους άπασχολούνται στην γεωργία και ένας πολύ μικρός άριθμός τους στην κτηνοτροφία και στο έμπόριο. Ό έλαιόκαρπος άποτελεί τό βασικό είδος παραγωγής. Άκολουθούν τά σύκα και τά καρύδια, τό σιτάρι, λίγα όπωροφόρα και κηπευτικά, που καλύπτουν μόνο μερικές από τίς άνάγκες τών κατοίκων, τό μέλι και τέλος τά κτηνοτροφικά προϊόντα.

Ό πληθυσμός τής κοινότητας παρουσιάζει μείωση από τίς τελευταίες κιόλας δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα· εξαίρεση άποτελεί ή περίοδος 1920-1940 κατά την όποία σημείωσε αύξηση κατά 18,6%. Τά μεγαλύτερα ποσοστά μείωσης σημειώθηκαν στην περίοδο μεταξύ τών έτών 1907-1920 (15%) και στις δεκαετίες του 1940 (32,8%) και του 1960 (26,4%) (Βλέπε τό Διάγραμμα 2).

Άπό τά στοιχεία γιά τή φυσική κίνηση του πληθυσμού προκύπτει ότι ή κοινότητα έχασε τουλάχιστο 443 άτομα εξ αίτίας τής μετανάστευσης, άπό τό 1928 ως τό 1971 (Πίνακας 5).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Φυσική κίνηση πληθυσμού Κέντρου Άβιας

Χρονική περίοδος	Άριθμός γεννήσεων	Άριθμός θανάτων	Φαινόμενη μεταβολή	Φαινομενική μετακίνηση
1928-1940	213	127	+ 35	51
1941-1950	56	75	- 233	214
1951-1960	98	45	- 11	64
1961-1970	69	51	- 96	114
Σύνολο	436	298	- 305	443

Π η γ η: Έπεξεργασία στοιχείων άπογραφών ΕΣΥΕ και Βιβλίων γεννήσεων και θανάτων τής Ένορίας τής κοινότητας.

Σχετικά μέ τό χρόνο τής μετανάστευσης, τούς τόπους έγκατάστασης τών μεταναστών, τόν τύπο τής μετανάστευσης, τό φύλο, την ήλικία, τά κίνητρα τών μεταναστών, την ένδιάμεση μετανάστευση και την άπασχόληση τών άποδημών στους τόπους ύποδοχής, θά ακολουθήσουν τά συμπεράσματα άπό μία έρευνα, που έγινε στην κοινότητα τόν Αύγουστο του 1978. Τά στοιχεία δόθηκαν άπό συγγενείς, πρώτον και δεύτερον βαθμού, τών μεταναστών, που κατοικούν στην κοινότητα και καταγράφηκαν σέ έρωτηματολόγια (βλέπε Παράρτημα). Συμπληρώθηκε ένα έρωτηματολόγιο γιά κάθε νοικοκυριο. Ό έρευνα κάλυψε τό σύνολο τών νοικοκυριών τής κοινότητας, μέ εξαίρεση 2 ή 3 άπό αυτά.

42. Τά στοιχεία αυτά προέρχονται άπό έκτιμήσεις που έγιναν πάνω στις σχέσεις του έδάφους σέ ένα χάρτη τής ΓΥΣ υπό κλίμακα 1:50.000.

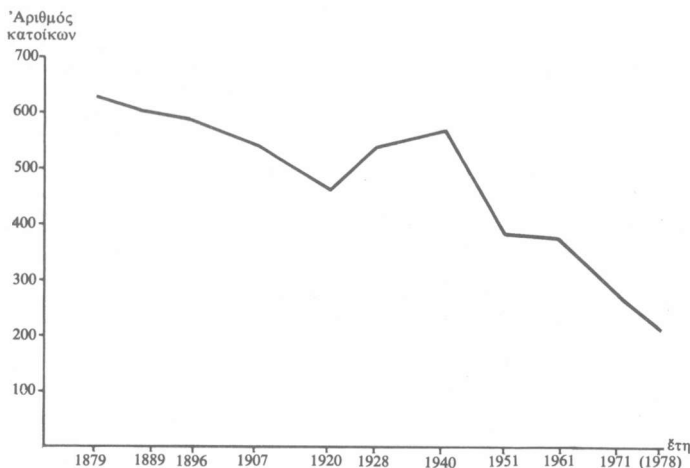
1973, σελ. 118). Όπίσης ό Πέτρος Κανελλίδης (Όδοιπορικό, σελ. 451): «Βιασμοί δέν υπάρχουν στη Μάνη, ούτε άπαγωγές γυναικών ούτε άνδρες ύβριστές και γυναίκες έπιρρεπείς προς την άκολασία».

39. Όσοι είναι ή αντίληψη γιά την «κοινωνική κατωτερότητα» τής γυναικας σέ συνδυασμό μέ την άπουσία τών συνεπειών που επιβάλλει ό αυστηρός κώδικας τιμής τής γενιάς στο νέο και πρόσφορο γιά τέτοιου είδους δραστηριότητες περιβάλλον του Πειραιά που έξηγούν αυτή τή συμπεριφορά όρισμένων άτόμων.

40. Άπληθεί 80.000 περίπου έναντι συνόλου 450.000.

41. Ό πληθυσμός κάθε χωριού ήταν κατά την άπογραφή του 1971: Κέντρο 21, Βόρειο 107, Χώρα 94 και Ό Ανατολικό 46.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2. Πληθυσμιακή εξέλιξη Κέντρου Ἀβίας

Πηγή: Μ. Χουλιάρη (δπου προηγουμ.) καί Ἀπογραφές Πληθυσμοῦ ἐτῶν 1920-1971.

Ἔτος ἀποδημίας καί τόπος πρώτης ἐγκατάστασης τῶν μεταναστῶν

Συγκεντρώθηκαν πληροφορίες γιά 220 περίπου άτομα⁴³ πού ἀποδήμησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1900 καί 1978 (χρόνος ἐρευνας). Γύρω στά 135 μετανάστευσαν κατά τήν περίοδο 1930-1969, ἀριθμός πού ἀντιπροσωπεύει τό 30% περίπου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεταναστῶν πού προκύπτει ἀπό τήν φυσική κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιόδου ἐκείνης. Οἱ περισσότεροι ἀπό τοὺς μετανάστες τοῦ δείγματος (τό 93,6%) ἐφυγαν μετά τό 1940, μέ αὐξανόμενο ρυθμό. Συγκεκριμένα, κατά τή δεκαετία τοῦ 1940 ἐφυγε τό 8% τῶν μεταναστῶν αὐτῶν, 21% κατά τή δεκαετία τοῦ 1950, 31% κατά τή δεκαετία τοῦ 1960 καί κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου μεταξύ τῶν ἐτῶν 1970 καί 1978 τό 33%.⁴⁴ Τόπους προορισμοῦ τῶν μετανα-

στῶν ἀποτελέσαν κυρίως ἡ περιφέρεια τῆς Πρωτεύουσας καί ἡ Καλαμάτα. Συγκεκριμένα, στήν πρώτη κατευθύνθηκε τό 35,7% αὐτῶν, ἐνῶ στή δεύτερη τό 36,3%. Τήν τρίτη θέση ἀπό τήν ἀποψη τῶν ἐσωτερικῶν μετακινήσεων κατέχουν χωριά πού βρίσκονται σέ ἀκτίνα 10-50 χιλιομέτρων ἀπό τήν κοινότητα, μέ ποσοστό 8% καί ἀκολουθεῖ ἡ Θεσσαλονίκη μέ 6,6%.

Στήν Ἀθήνα, κατευθύνθηκε τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν μεταναστῶν τῶν δεκαετιῶν τοῦ 1950 καί τοῦ 1960 (45% καί 36% ἀντίστοιχα), ἐνῶ ἀπό τό 1970 καί ὕστερα παρατηρεῖται στροφή τοῦ ρεύματος πρὸς τήν Καλαμάτα, πού κατέχει τήν πρώτη θέση μέ ποσοστό 56% ἐναντί 29% τῆς Ἀθήνας (Βλέπε Πίνακα 6).

Τό ποσοστό τῶν ἀτόμων πού κατευθύνθηκαν στίς χώρες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀνέρχεται στό 10% τοῦ συνόλου τῶν μεταναστῶν τοῦ δείγματος. Ἀπό αὐτούς, τό 77% κατευθύνθηκε πρὸς τίς ὑπερπόντιες χώρες, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο 23% πρὸς τίς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ὅλοι οἱ μετανάστες ἐξωτερικοῦ τῆς μέχρι τό 1960 περιόδου κατευθύνθηκαν πρὸς τήν Ἀργεντινῇ. Μετά τό 1960, παρατηρεῖται στροφή τῆς κατεύθυνσης πρὸς τήν Αὐστραλία καί τίς ΗΠΑ, καθώς καί πρὸς τή Δυτική Εὐρώπη, μέ ἀποκλειστική χώρα ὑποδοχῆς τή Δυτική Γερμανία (Βλέπε Πίνακα 7).

43. Σέ ὁρισμένες περιπτώσεις οἰκογενειακῆς μετανάστευσης οἱ συγγενεῖς δέν μπόρεσαν νά δώσουν πληροφορίες γιά τόν ἀκριβή ἀριθμό τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ μετανάστη.

44. Εἶναι φανερό ὅτι τά στοιχεῖα δέν συμφωνοῦν μέ ἐκείνα πού προκύπτουν ἀπό τή φυσική κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ λόγοι τῆς διαφορᾶς αὐτῆς θά πρέπει νά ἀποδοθοῦν κυρίως στήν ἀνακρίβεια τῶν ἀπογραφῶν (ἰδίως ἐκείνης τοῦ 1951) καί τῶν βιβλίων τῆς Ἑνορίας, ἀλλά καί σέ σφάλματα τῆς δειγματοληψίας ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος ὅτι γιά τοὺς μετανάστες, πού δέν ἀφῆσαν κοντινοὺς συγγενεῖς στήν κοινότητα, δέν δόθηκαν στοιχεῖα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. Ποσοστό μεταναστών κατά έτος άποδημίας και τόπο προσδιορισμού

Χρόνος άποδημίας	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Καλαμάτα	Άλλες πόλεις	Χωριά	Έξωτερικό	Σύνολο
1910-19	67/2,8		33/1,4				100/1,53
1920-29		16,6/7,7	16,6/1,4		16,6/6,25	50,2/22	100/3,75
1930-39	50/1,4				50/6,25		100/1,04
1940-49	43,75/10		50/11,12		6,25/6,25		100/8,16
1950-59	45,24/27	16,66/53,8	23,8/13,9		14,3/37,5		100/21,4
1960-69	36/31,4	6,5/30,8	24,6/20,8	5/2,85	9,9/37,5	17/50	100/31,12
1970-78	28,8/27,4	1,5/7,7	56,1/51,38	6,05/57,15	1,5/6,25	6,05/28	100/33
Σύνολο	35,7/100	6,6/100	36,3/100	3,5/100	8/100	9,9/100	100/100

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. Αριθμός μεταναστών Έξωτερικού κατά χώρα ύποδοχής και έτος μετανάστευσης

Χώρα	1920-29	1960-69	1970-78	Σύνολο
Αυστραλία		7	1	8
Αργεντινή	5			5
ΗΠΑ			4	4
Γερμανία		4	1	5
Σύνολο	5	11	6	22

ΠΙΝΑΚΑΣ 8. Αριθμός οικογενειών κατά έτος μετανάστευσης και τόπο προορισμού

Τόπος	1920-29	1940-49	1950-59	1960-69	1970-78	Σύνολο
Αθήνα		1	3	1	3	8
Θεσσαλονίκη						
Καλαμάτα		1			4	5
Άλλες πόλεις					1	1
Χωριά			2			2
Έξωτερικό	1				2	3
Σύνολο	1	2	5	1	10	19

Τύπος της μετανάστευσης

Τό μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών τού δείγματος (τά 2/3 περίπου) έφυγαν μόνοι τους, ενώ οι περιπτώσεις οικογενειακής μετανάστευσης (19 συνολικά) καλύπτουν τό 1/3 τού αριθμού των μεταναστών αυτών. Τό ξεσήκωμα όλόκληρων οικογενειών είναι φαινόμενο των τελευταίων κυρίως ετών στην κοινότητα, άφού τό 52,6% των περιπτώσεων οικογενειακής μετανάστευσης σημειώθηκε κατά την περίοδο 1970-78. Οι περισσότερες οικογένειες (42,1%) κατευθύνθηκαν πρός την Αθήνα, 26,3% αυτών πρός την Καλαμάτα, 15,8% πρός τό έξωτερικό και 10,5% πρός τά γύρω χωριά. Και έδω επίσης παρατηρείται στροφή τού ρεύματος της οικογενειακής μετανάστευσης πρός την πόλη της Καλαμάτας, μετά τό 1970. Η πόλη αυτή άπορρόφησε τό 40% των περιπτώσεων οικογενειακής μετανάστευσης της περιόδου 1970-1978, έναντι 30% της Πρωτεύουσας, ή όποια κατείχε σταθερά την πρώτη θέση άπό τό 1950 μέχρι τό 1970 (Βλέπε Πίνακα 8).

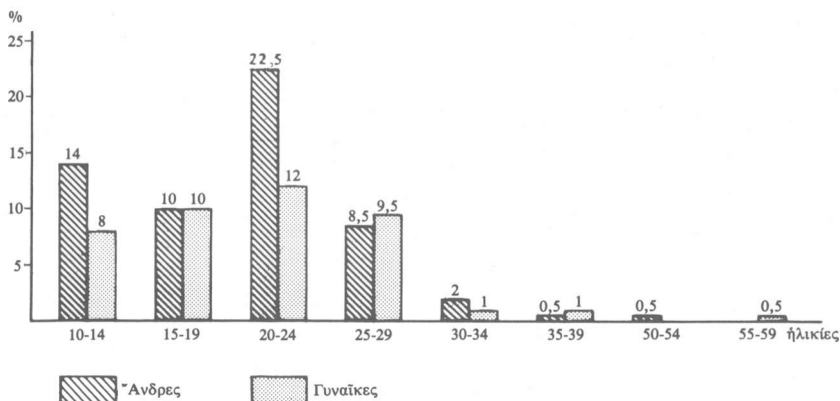
45. Οι διαφορές πού παρουσιάζουν οι κατηγορίες τού πίνακα ατό, καθώς και έκείνες των πινάκων πού θά άκολουθήσουν, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές (τιμές Χ² μεγαλύτερες άπό τίς κρίσιμες τιμές στό επίπεδο τού 1%).

Τό 1/3 σχεδόν των μεταναστών είχαν συγγενείς στους τόπους της άποδημίας. Άπό αυτούς, οι περισσότεροι ήσαν μετανάστες πού κατευθύνθηκαν πρός την Πρωτεύουσα, και άκολουθούν έκείνοι πού πήγαν στη Θεσσαλονίκη και στις χώρες τού έξωτερικού.

Φύλο και ηλικία των μεταναστών

Ποσοστό 58% έκείνων, πού μετανάστευσαν μόνοι, ήταν άνδρες, ενώ τό υπόλοιπο 42% γυναίκες. Τό 94,5% των μεταναστών αυτών άνηκε στις ομάδες ηλικιών άπό 10 ως 29 ετών. Συγκεκριμένα, περισσότεροι άπό τό 1/3 (34,5%) έφυγαν σέ ηλικία μεταξύ 20 και 24 ετών, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (22%) έφυγε σέ πολύ μικρή ηλικία (12 και 13 ετών). Άκολουθούν οι ομάδες ηλικιών 15 ως 19 ετών και 25 ως 29 ετών μέ ποσοστά συμμετοχής 20% και 18% αντίστοιχα. Οι ομάδες ηλικιών 15 ως 19 ετών, 20 ως 24 και 25 ως 29 ετών μοιράζονται σχεδόν έξ ίσου τό ποσοστό των γυναικών ηλικίας των κατηγοριών αυτών, ενώ τό αντίστοιχο ποσοστό των άνδρων παρουσιάζει μεγάλη αύξηση στην ομάδα των 20 ως 24 ετών. Άκόμα, ή μετανάστευση άνδρών εί-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3. Ποσοστό μεταναστών κατά φύλο και ηλικία

ναι μεγαλύτερη από εκείνη των γυναικών στην ομάδα ηλικιών 10 έως 14 ετών⁴⁶ (Βλέπε Διάγραμμα 3).

Από τους τόπους πρώτης εγκατάστασης, η Καλαμάτα συγκέντρωσε το 37% των ανδρών και η Αθήνα το 33%, ενώ το 14% απορρόφησαν οι χώρες του εξωτερικού. Στην περίπτωση των γυναικών, η σειρά παρουσιάζεται διαφορετική. Τό 39% αυτών πήγε στην Αθήνα, τό 36% στην Καλαμάτα και ποσοστό 14% στά γύρω χωριά (Βλέπε Πίνακα 9).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9. Ποσοστό μεταναστών κατά φύλο και τόπο πρώτης εγκατάστασης

Πόλεις	% ποσοστό του συνόλου ανδρών	% ποσοστό του συνόλου γυναικών
Αθήνα	33	39
Θεσσαλονίκη	9	3,5
Καλαμάτα	37	36
Άλλες πόλεις	3,5	5
Χωριά	3,5	14
Έξωτερικό	14	2,5
Σύνολο	100	100

Τό ποσοστό των γυναικών, πού έφυγαν μέχρι τό τέλος της δεκαετίας του 1940, παρουσιάζεται χαμη-

λότερο από τό αντίστοιχο των ανδρών (6% έναντι 18%). Αντίθετα, παρουσιάζεται μεγαλύτερο στή δεκαετία του 1960 και κατά την περίοδο 1970 - 1978 (73% έναντι 61%) (Βλέπε Πίνακα 10).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10. Ποσοστό μεταναστών κατά φύλο και έτος άποδημίας

Χρονική περίοδος	% ποσοστό του συνόλου ανδρών	% ποσοστό του συνόλου γυναικών
1910-19	2,2	
1920-29	4	1,2
1930-39	0,8	1,2
1940-49	11	3,6
1950-59	21	21
1960-69	28	37
1970-78	33	36
Σύνολο	100	100

Κίνητρα της μετανάστευσης

Οί άπαντήσεις, πού έδωσαν οί συγγενείς των μεταναστών σχετικά με τά κίνητρα της μετανάστευσης, ομαδοποιήθηκαν σέ οκτώ κατηγορίες. Τό ποσοστό των μεταναστών, πού αντιπροσωπεύει κάθε μία από τίς κατηγορίες αυτές, συνολικά και κατά φύλο, παρουσιάζεται στον Πίνακα 11.

46. Τουτό όφείλεται στην προτίμηση των κατοίκων νά σπουδάζουν τά άγόρια παρά τά κορίτσια, πού προέρχεται από την άντλήψη της κοινωνικής ύπεροχής του άνδρα στη Μάνη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο και φύλο

Κίνητρα	% περιπτώσεων	% συνόλου ανδρών	% συνόλου γυναικών
1. Έπιβιωση-Οικονομικό αδιέξοδο	16,5	22	9,3
2. Σπουδές	21,5	18	14,5
3. Έργασία	14,8	19	7,9
4. Βελτίωση συνθηκών ζωής	12,3	24	17
5. Στράτευση	0,6	1	
6. Γάμος	21,5	3	42
7. Οικογενειακοί λόγοι	7,3	7	9,3
8. Άλλοι λόγοι	5,5	6	
Σύνολο	100	100	100

Τό 65% των περιπτώσεων συγκέντρωσαν οι κατηγορίες «Έπιβιωση-Οικονομικό αδιέξοδο», «Σπουδές», «Έργασία» και «Βελτίωση των συνθηκών ζωής», ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (21,5%) ή κατηγορία «Γάμος». Άλλα τό 91% των μεταναστών, πού είχαν σάν κίνητρο τό γάμο, ήσαν γυναίκες. Ό γάμος αποτελεί πίο συχνό κίνητρο στίς περιπτώσεις άποδημίας γυναικών (42% των περιπτώσεων) καί άκολουθούν ή βελτίωση των συνθηκών ζωής καί οι σπουδές μέ συχνότητες 17% καί 14,5% αντίστοιχα. Για τούς άνδρες τά συχνότερα κίνητρα κατατάσσονται στίς κατηγορίες «Βελτίωση των συνθηκών ζωής», «Έπιβιωση-Οικονομικό αδιέξοδο», «Έργασία καί Σπουδές» μέ αντίστοιχα ποσοστά 24%, 22%, 19% καί 18%.

Οί σπουδές αποτελούν κίνητρο μετανάστευσης στίς 80% των περιπτώσεων ατόμων ήλικίας 10-14 έ-

τών, ένώ ή εύρεση έργασίας κίνητρο για τούς περισσότερους (65%) μετανάστες ήλικίας 15-24 έτών. Οί μισές από τίς γυναίκες, πού είχαν σάν κίνητρο τό γάμο, ήσαν ήλικίας 25-29 έτών, ένώ τό μεγαλύτερο ποσοστό (69%) των ατόμων, πού αντιμετώπιζαν πρόβλημα έπιβίωσης ή μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες, έφυγε σέ ήλικία μεταξύ 20-29 έτών (Βλέπε Πίνακα 12).

Ή Άθήνα άπορρόφησε τό 59% των μεταναστών, πού αντιμετώπιζαν πρόβλημα έπιβίωσης, τό 18% ή Καλαμάτα καί 14% οι χώρες του έξωτερικού. Τό μεγαλύτερο ποσοστό (83%) εκείνων πού έφυγαν για σπουδές πήγαν στήν Καλαμάτα,⁴⁷ ένώ οι ύπόλοιποι στήν Άθήνα. Τούς περισσότερους μετανάστες (68%) πού έφυγαν λόγω έργασίας, μοιράστηκαν έξ ίσου ή Άθήνα καί ή Καλαμάτα, ένώ τό 16% άπορρόφησε ή Θεσσαλονίκη. Πρός τήν Άθήνα κατευθύνθηκαν οι μισοί από εκείνους πού είχαν σάν κίνητρο τή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, ένώ από ένα 18% συγκέντρωσαν ή Καλαμάτα καί οι χώρες του έξωτερικού. Τέλος, ή Καλαμάτα καί τά γύρω χωριά συγκέντρωσαν τό μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών πού έφυγαν λόγω γάμου (34% καί 43%, αντίστοιχα) (Βλέπε Πίνακα 13).

Ποσοστό 15% από εκείνους πού έφυγαν μέχρι τό 1939, είχαν σάν κίνητρο τίς σπουδές καί 35% τή βελτίωση των συνθηκών ζωής, ένα 28% τούς οικονομικούς λόγους καί 21% τό γάμο. Κατά τή διάρκεια τής δεκαετίας του 1940, τό 51% των περιπτώσεων άποδημίας έγινε για λόγους έπιβίωσης καί άνάγκης έργασίας, ένώ ποικίλα είναι τά κίνητρα τής άποδημίας για τή δεκαετία του 1950 (ή έπιβίωση καί ό γάμος μοιράζονται από ένα 24% των περι-

47. Ή Κοινότητα διαθέτει δύο μονοθέσια δημολικά σχολεία μόνο. Τό πλησιέστερο πλήρες γυμνάσιο βρίσκεται στήν Καλαμάτα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο καί ήλικία

Ήλικία	Έπιβίωση	Σπουδές	Έργασία	Βελτίωση ζωής	Στράτευση	Γάμος	Οικογενειακοί λόγοι	Άλλοι λόγοι	Σύνολο
10-14	10/10	80/86	7/6					3/14	100/22
15-19	13/14	10/10	37/31	16/22		14/13		10/43	100/20
20-24	20/39	2/4	28/43	24/55	2/100	15/27	5/30	4/29	100/34,5
25-29	28/30		13/12	9/14		47/50		3/14	100/18
30-34			40/6	40/9		20/4			100/3
35-39	50/7		25/2			25/3			100/1,5
50-54						50/3	50/30		100/0,5
55-59							100/40		100/0,5
Σύνολο	16,5/100	21,5/100	14,8/100	12,3/100	0,6/100	21,5/100	7,3/100	5,5/100	100/100

ΠΙΝΑΚΑΣ 13. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο και τόπο προορισμού

Πόλεις	Έπιβίωση	Σπουδές	Έργασία	Βελτίωση ζωής	Στράτευση	Γάμος	Οικογενειακοί λόγοι	Άλλοι λόγοι	Σύνολο
Αθήνα	27/59	10/17	23/34	24/50		10/14	2/25	4/40	100/35,7
Θεσσαλονίκη	20/9		50/16	10/5			20/50		100/6,6
Καλαμάτα	7/18	41/83	19/34	7/18	1/100	20/34	2/25	3/40	100/36,3
Άλλες πόλεις			29/7	29/9		42/9			100/3,5
Χωριά						94/43		6/20	100/8
Έξωτερικό	30/14		30/9	40/18					100/9,9
Σύνολο	16,5/100	21,5/100	14,8/100	12,3/100	0,6/100	21,5/100	7,3/100	5,5/100	100/100

πτώσεων, ενώ η βελτίωση των συνθηκών ζωής και ή εργασία από 16%). Μετά την περίοδο αυτή παρατηρείται αύξηση της συχνότητας του κινήτρου «Σπουδές». Τα κίνητρα των μεταναστών της δεκαετίας του 1960 μοιράζονται κυρίως ανάμεσα στην έπιβίωση, στην εργασία και στο γάμο με ποσοστά 24% περίπου για κάθε κίνητρο και ακολουθούν οι σπουδές με 17%. Η κατηγορία «Σπουδές» αποτελεί λόγο μετανάστευσης για τό 24% των περιπτώσεων της περιόδου 1970-1978. Ακολουθούν ή «Έργασία» (20%) και ή «Βελτίωση των όρων ζωής» (17%), ενώ οι «Οικονομικές δυσχέρειες» παρουσιάζουν μικρό ποσοστό (7%) (Βλέπε Πίνακα 14).

Ένδιάμεση μετανάστευση

Τό μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών του δείγματος (86%) παρέμεινε στους άρχικούς τόπους προορισμού και μόνο ένα 14% μετακινήθηκε από αυτούς. Από τά άτομα που μετακινήθηκαν για δεύτερη φορά, τά περισσότερα (52%) έφυγαν από την Καλαμάτα και κατευθύνθηκαν κυρίως προς την Αθήνα, ενώ τό 26% αυτών έφυγε από την Αθήνα με

κατεύθυνση τή Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις της Έλλάδας. Τέλος, ένα 15% των ένδιάμεσων μεταναστών αποτέλεσαν οι περιπτώσεις ατόμων, που είχαν μεταναστεύσει στις χώρες του έξωτερικού και παλιννοστήσει στην Καλαμάτα.

Άπασχόληση των μεταναστών στους τόπους ύποδοχής

Οί περισσότεροι από τούς μετανάστες του δείγματος (60%) βρήκαν άπασχόληση στο έμπόριο, στις μεταφορές, στις επικοινωνίες, στις ύπηρεσίες και σάν έλεύθεροι έπαγγελματίες, ενώ μόνο τό 16% αυτών άπορροφήθηκε από τή βιομηχανία και τή βιοτεχνία. Από εκείνους που πήγαν στην Πρωτεύουσα, 45% περίπου εργάστηκαν στις ύπηρεσίες και σέ έλεύθερα έπαγγέλματα, 22% στο έμπόριο, στις μεταφορές και στις επικοινωνίες και μόνο 13% στή βιομηχανία και στή βιοτεχνία. Η περιφέρεια της Πρωτεύουσας συγκέντρωσε τό 54% των μεταναστών που άπασχολήθηκαν στις ύπηρεσίες, ένα 68% εκείνων που εργάστηκαν σάν έλεύθεροι έπαγγελματίες και τό 43% των μεταναστών που άπασχολήθηκαν στή βιοτεχνία. Στή Θεσσαλονίκη, οι ύπηρεσίες

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο και έτος άποδημίας

Έτος	Έπιβίωση	Σπουδές	Έργασία	Βελτίωση ζωής	Στράτευση	Γάμος	Οικογενειακοί λόγοι	Άλλοι λόγοι	Σύνολο
1910-19		50/3				50/7			100/1,53
1920-29				50/8		25/3	25/7		100/3,75
1930-39				50/4		50/3			100/1,04
1940-49	22/10	7/3	29/11	7/4		21/9		14/33	100/8,16
1950-59	24/30	9/10	16/16	16/24		24/26	11/29		100/21,4
1960-69	24/47	17/35	25/40	8/20		24/39		2/17	100/31,12
1970-78	7/13	24/49	20/33	17/40	2/100	12/20	13/57	5/50	100/33
Σύνολο	16,5/100	21,5/100	14,8/100	12,3/100	0,6/100	21,5/100	7,3/100	5,5/100	100/100

καί τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἀπορρόφησαν ἴδιο ποσοστό μεταναστῶν μέ ἐκεῖνο τῆς Ἀθήνας (45%), ἐνῶ οἱ πρωτογενεῖς καί δευτερογενεῖς δραστηριότητες ἀπορρόφησαν ἀπό ἓνα 18% τῶν μεταναστῶν. Μικρό ποσοστό ἀπασχόλησης στίς ὑπηρεσίες καί στήν ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἐμφανίζουν ἐκεῖνοι πού ἐγκαταστάθηκαν στήν Καλαμάτα (22%), ἀλλά ἔχουν τό μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχῆς στό ἐμπόριο, στίς μεταφορές καί στίς ἐπικοινωνίες (37%), ἐνῶ ἡ βιομηχανία καί ἡ βιοτεχνία ἀπορρόφησαν τό 22% περίπου αὐτῶν. Τέλος, ἡ πόλη αὐτῆ συγκέντρωσε τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν μεταναστῶν

πού ἀπασχολήθηκαν στή βιομηχανία⁴⁸ (64%) καί τό 44% ἐκεῖνων πού ἀπασχολήθηκαν στό ἐμπόριο, στίς μεταφορές καί στίς ἐπικοινωνίες (Βλέπε Πίνακα 15).

Ἐκεῖνοι πού ἔφυγαν κατά τή διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1910, ἐργάστηκαν στό ἐμπόριο καί σάν ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες, ἐνῶ οἱ μετανάστες τῆς ἐπόμενης δεκαετίας στό ἐμπόριο, στίς ὑπηρεσίες

48. Ἀρκετοί ἀπό τοὺς μετανάστες τῆς Κοινότητος (μεταξύ τῶν ὁποίων καί γυναῖκες) βρῆκαν ἐργασία στό καπνεργοστάσιο τῆς πόλης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15. Ποσοστό ἐργαζομένων κατὰ κλάδους ἀπασχόλησης ἡ εἰδίκευση καί τόπο ὑποδοχῆς⁴⁹

Πόλεις	Γεωργία Κτηνο- τροφία	Ἐργάτες μεταφορές	Ἐμπόριο ἐπικοινωνίες	Βιοτεχνία	Βιομηχα- νία	Ἐλευθέρ. ἐπαγγέλ- ματα	Ἐκπαί- δευση	Λοιπές ὑπηρε- σίες	Οἰκοδο- μές	Νοικο- κυρές	Σύνολο
Ἀθήνα	1,81 16,67	1,81 14,28	21,81 30,77	5,45 42,85	7,30 28,57	23,65 68,42		21,81 54,54	1,81 25	14,55 53,33	100 41,05
Θεσσαλονίκη	18,18 33,33	9,09 14,28		18,18 28,57		18,18 10,52	9,09 100	18,18 9,09		9,09 6,67	100 8,20
Καλαμάτα	2,17 16,67	4,35 28,58	36,95 43,59	2,17 14,28	19,56 64,28	8,70 21,06		13,05 27,28	4,35 50	8,70 26,66	100 34,32
Ἄλλες πόλεις			33,33 5,13	16,67 14,30				33,33 9,09		16,67 6,67	100 4,42
Χωριά	50 33,33		25 2,56							25 6,67	100 2,99
Ἐξωτερικό		25 42,86	58,34 17,95	8,33 7,15					8,33 25		100 8,96
Σύνολο	4,49 100	5,22 100	29,10 100	5,22 100	10,44 100	14,20 100	0,74 100	16,41 100	2,98 100	11,20 100	100 100

49. Τό μέγεθος τοῦ δείγματος εἶναι 134 στήν περίπτωση τῶν Πινάκων 15 καί 16 κυρίως γιατί στίς περιπτώσεις οἰκογενειακῆς μετανάστευσης δόθηκαν πληροφορίες γιά τό ἐπάγγελμα μόνο τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας.

καί σάν ἐργάτες.⁵⁰ Οἱ ὑπηρεσίες ἀπορρόφησαν ὅλους τοὺς ἄνδρες μετανάστες τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 καί τό 23% τῶν μεταναστῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 (ἄλλοι ἓνα 23% ἀπορρόφησαν τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα). Κατά τή δεκαετία τοῦ 1950 οἱ ὑπηρεσίες καί τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἀπορρόφησαν τό 41% τῶν μεταναστῶν, ἐνῶ ἀπό ἓνα 14% τό ἐμπόριο καί τὰ νοικοκυριά. Ἀπό τό 1960 καί ὕστερα, τό ἐμπόριο, οἱ μεταφορές καί οἱ ἐπικοινωνίες παίρνουν πάλι τήν πρώτη θέση, μέ ποσοστό συμμετοχῆς 33% στή δεκαετία τοῦ 1960 καί 44% στήν περίοδο 1970-78, ἐνῶ οἱ ὑπηρεσίες καί τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἀκολουθοῦν μέ ποσοστά 22% καί 26% στίς ἀντίστοιχες δεκαετίες (Βλέπε Πίνακα 16).

50. Ἡ κατηγορία αὐτή δέν προσδιορίζει τόν κλάδο ἀπασχόλησης. Προτιμήθηκε νά ἀφεθεῖ ἔτσι γιά νά συμφωεῖ μέ τίς ἀπαντήσεις τῶν ἐρωτηθέντων.

παρατηρήσεις

Τά στοιχεῖα αὐτά, ὅπως παρουσιάστηκαν ὡς τώρα, δέν φαίνεται νά ἀποτελοῦν κάτι περισσότερο ἀπό μιά ἀπλή ἐπεξεργασία δεδομένων. Ὡστόσο, προσεκτικὴ ἐξέτασή τους φανερώνει ὅτι καί στήν περίπτωση τοῦ Κέντρου Ἀβίας ἐπαληθεύονται σέ πολλά σημεία ὅσα ἐκτέθηκαν γιά τὰ αἷτια καί τήν ἐξέλιξη τῆς μετανάστευσης στή Μάνη κατά τή διάρκεια τοῦ αἰῶνα μας. Ἡ διαχρονικὴ ἐξέλιξη τοῦ ὄγκου τῶν μεταναστῶν, ἡ μεταβολή τοῦ ἀποκλειστικὰ ὑπερπόντιου χαρακτῆρα τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης καί σέ ἐνδοευρωπαϊκό μετά τό 1960, ἡ ἐλκτικὴ ἐπίδραση τῆς πρωτεύουσας καί τῆς Θεσσαλονίκης καί ἡ ἀπορρόφηση τῶν μεταναστῶν ἀπό «τριτογενεῖς» κυρίως δραστηριότητες, εἶναι μερικά

ΠΙΝΑΚΑΣ 16. Ποσοστό εργαζομένων κατά κλάδους απασχόλησης ή ειδίκευση και έτος μετανάστευσης

Χρονική Περίοδος	Γεωργία Κτηνο-τροφία	Εργάτες	Εμπόριο μεταφορές	Βιοτεχνία	Βιομηχανία	Ελευθ. επαγγέλματα	Εκπαίδευση	Λοιπές Υπηρεσίες	Οικοδομές	Νοικοκυρές	Σύνολο
1910-19			50 2,57			50 5,26					100 1,50
1920-29		33,33 14,28	33,33 2,57					33,33 4,55			100 2,23
1930-39								50 4,55		50 6,66	100 1,50
1940-49	7,7 16,67	15,38 28,58	7,7 2,57	15,38 28,57	7,7 7,15	23,07 15,78		23,07 13,64			100 9,70
1950-59	6,89 33,33	3,45 14,28	13,8 10,25	6,89 28,57	10,34 21,42	13,8 21,05		27,58 36,36	3,45 25	13,8 26,66	100 21,65
1960-69	4,35 33,33	2,18 14,28	32,60 38,46	6,52 42,86	13,05 142,85	10,86 26,31		10,86 22,72	2,18 25	17,4 53,34	100 34,32
1970-78	2,56 16,67	5,14 28,58	43,58 43,58		10,25 28,58	15,38 31,6	2,56 100	10,25 18,18	5,14 50	5,14 13,34	100 29,10
Σύνολο	4,49 100	5,22 100	29,10 100	5,22 100	10,44 100	14,20 100	0,74 100	16,41 100	2,98 100	11,20 100	100 100

από τά σημεία αυτά. Άκόμα, φαινόμενα σάν τή συγκέντρωση μεγάλου αριθμού μεταναστών στήν Καλαμάτα, τή μεταβολή του τύπου, του τόπου, των κινήσεων τής μετανάστευσης και του φύλου των μεταναστών κατά τά τελευταία χρόνια, εξηγούνται άπο τή γεωγραφική θέση, τίσ κοινωνικοοικονομικές συνθήκες τής κοινότητας και τίσ συνέπειες τής ίδιας τής μετανάστευσης.

Η απόδραση από τίσ δύσκολες συνθήκες ζωής⁵¹ τής κοινότητας ήταν πάντοτε μιά από τίσ πίο έντονες έπιθυμίες των κατοίκων τής. Μέχρι τό 1940 άρρενα⁵² κυρίως άτομα οικογενειών, πού είχαν σχετικά μεγάλες περιουσίες, μπόρεσαν νά φύγουν και νά εγκατασταθούν στήν Άθήνα ή στήν Καλαμάτα, πού άποτελούσε τό κοντινότερο πός τήν κοινότητα άστικό κέντρο. Άπό τούς πίο φτωχούς, όρισμένοι έφυγαν μετά τό 1920 γιά τίσ υπερπόντιες χώρες,⁵³ έκμεταλλευόμενοι τίσ διευκολύνσεις πού παρείχαν γιά τό σκοπό αυτό όρισμένα πρακτορεία, ή, άργότερα, τίσ προσκλήσεις συγγενών τους. Η μεγάλη κινητικότητα των κατοίκων πός τά άστικά κέντρα κατά τή δεκαετία του 1940 τούς έδωσε

τήν εύκαιρία νά έλθουν σέ έπαφή μέ τή ζωή σ' αυτά έτσι ώστε νά μή θέλουν πιά νά έπιστρέψουν γιά μόνη διαμονή. Άκόμα, τό μεγάλο πλήγμα, πού δέχτηκε ή κτηνοτροφία τής κοινότητας κατά τή διάρκεια του έμφυλίου πολέμου,⁵⁴ είχε σάν συνέπεια τή μετανάστευση πολλών πού ζούσαν άποκλειστικά άπ' αυτήν. Η σχετική έπιτυχία εκείνων πού έφυγαν, έγινε άφορμή νά τούς μιμηθούν και άλλοι.⁵⁵ Άλλά μόνο εκείνοι πού μπόρεσαν νά εξασφαλίσουν τά οικονομικά μέσα, ή είχαν συγγενείς, πήγαν στήν Άθήνα και τή Θεσσαλονίκη. Οί άλλοι κατευθύνθηκαν γιά σπουδές και έργασία πός τήν Καλαμάτα έχοντας παράλληλα τή μικρή οικονομική ύποστήριξη των γονιών τους, πού παρέμεναν συνήθως στά χωριά. Άλλά ή πόλη αυτή δέν μπόρεσε νά τούς συγκρατήσει όλους, εξ αίτιας τής μικρής τής ανάπτυξης, μέ άποτέλεσμα όρισμένοι νά καταφύγουν κυρίως στήν Άθήνα. Μεταξύ των ετών 1962 και 1968, ή κοινότητα άπόκτησε ύδρευση, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και όδική σύνδεση μέ άλλα χωριά τής Μάνης και μέ τήν πόλη τής Καλαμάτας. Οί σημαντικές αυτές αλλαγές βελτίωσαν σέ μεγάλο βαθμό τίσ συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων,⁵⁶

51. Τό Κέντρο Άβίας δέν διέφερε καθόλου από τίσ περισσότερες κοινότητες τής Μάνης στους τομείς τής ιατρικής περίθαλψης, τής εκπαίδευσης και των άλλων κοινωνικών παροχών και έργων ύποδομής.

52. Η μετανάστευση ήταν πολύ πίο εύκολη γιά τούς άνδρες, εξ αίτιας τής μεγαλύτερης έλευθερίας πού άπολάμβαναν σέ σχέση μέ τίσ γυναίκες.

53. Τό γεγονός ότι κανένα από τά άτομα αυτά δέν πήγε στίς ΗΠΑ, όφείλεται στά νομοθετικά μέτρα, πού είχε λάβει στό μεταξύ ή Χώρα αυτή γιά τόν άποκλεισμό τής εισόδου των άναφάβτων μεταναστών και τόν περιορισμό των άλλων (Quota Act).

54. Λέγεται ότι από τά 20.000 περίπου γιδοπρόβατα, πού είχε τότε ή κοινότητα, έλάχιστα άπόμειναν.

55. Πρόκειται γιά επενέργεια δευτερογενών παραγόντων τής μετανάστευσης. (Γιά τή διάκριση των αιτίων τής μετανάστευσης σέ πρωτογενή και δευτερογενή, βλέπε Β. Φύλια, «Τό μεταναστευτικό μας πρόβλημα», *Προβλήματα Κοινωνικού Μετασχηματισμού*, σελ. 266-270.)

56. Άλλά έδωσαν άφορμή και γιά όρισμένες αλλαγές, σημαντικότερη από τίσ όποιες ήταν ή είσοδος των γυναικών στό καφε-

άλλά άντί νά γίνουιν αϊτία συγκράτησης του πληθυσμού έδωσαν τή δυνατότητα και στις πίο άπορες άκόμα οικογένειες νά μετοικήσουιν κυρίως στην Καλαμάτα. Αύτή τή φορά όμως ή μετανάστευση ήταν ομαδική γιά τίς οικογένειες, άφου, λόγω τής μικρής άπόστασης,⁵⁷ δέν ύπήρχε λόγος παραμονής τών γονιών. Έτσι, οι περισσότερες άπό τίς οικογένειες αυτές μένουιν στην πόλη, άπολαμβάνοντας ένα κάπως σταθερό ήμερομίσθιο, ενώ παράλληλα πηγαίνουν κατά τούς μήνες τής συλλογής του έλαιόκαρπου στην κοινότητα γιά τή σοδειά. Οι περιπτώσεις αυτές είναι άντιπροσωπευτικές τών σημερινών τάσεων πού έπικρατούν στην κοινότητα και κάνουν τίς προβλέψεις γιά τό μέλλον τής δυσοίωσης. Έλάχιστοι είναι εκείνοι πού δέχονται νά μένουιν ζώντας στο έπίπεδο συντήρησης, πού τούς παρέχει τό χαμηλό εισόδημα⁵⁸ και οι πολύ πεινχρές συντάξεις. Οι πίο πολλοί πρόκειται νά φύγουιν μέ τίς οικογένειές τους μόλις οι οικονομικές τους συνθήκες τό έπιτρέψουιν, ενώ παράλληλα παρατηρείται τάση φυγής τών γερόντων πού τούς καλούν τά παιδιά τους στίς πόλεις νά ζήσουιν κοντά τους.

βαθμός άφομοίωσης τών μεταναστών του Κέντρου Άβίας

Άπό μία έρευνα πού έγινε σέ ένα τυχαίο δείγμα 31 μεταναστών τής κοινότητας, πού κατοικούιν στην περιοχή τής Πρωτεύουσας,⁵⁹ διαπιστώθηκε ό-τι ό βαθμός άφομοίωσης τους ήταν πολύ μεγαλύτερος άπό εκείνιν τών μεταναστών τής Μάνης πού ζούιν στά Μανιάτικα.

Τά άτομα του δείγματος παρουσίασαν σχετική άνομοιογένεια στους δείκτες εκπαιδευτικό και επαγγελματικό έπίπεδο, οικογένεια και κατοικία, ενώ φάνηκαν άρκετά όμοιογενή σέ όρισμένους δείκτες, πού συνδέονται μέ μεγάλο βαθμό άφομοίωσης, όπως τά κίνητρα τής άποδημίας, ή πρόθεση έπιστροφής στη γενέτειρα και ή συχνότητα έπαφής μεταξύ τους.

νείο (πού άποτελούσε τόπο συγκέντρωσης μόνο τών άνδρών) γιά νά μπορούιν νά παρακολουθούν τά προγράμματα τής τηλεόρασης.

57. Η κοινότητα άπέχει μόλις 30 χιλιόμετρα άπό τήν Καλαμάτα.

58. Τό έτήσιο εισόδημα τών περισσότερων οικογενειών τής κοινότητας κυμαίνεται άπό 50.000-100.000 δραχμές. Ένας άξισημειώτος άριθμός τους βρίσκεται κάτω άπό αυτό τό έπίπεδο και έλάχιστες φθάνουιν ή ξεπερνούιν τίς 150.000 δρχ. τό χρόνο.

59. Τό δείγμα άντιπροσωπεύει τό 20% περίπου τών μεταναστών, πού ήταν γνωστό ότι κατοικούσαν στην περιφέρεια τής Πρωτεύουσας τήν έποχή τής έρευνας (Άπρίλιος 1978). Οι μετανάστες αυτοί είχαν προκληθεί σέ μία συγκέντρωση μέ τό σκοπό νά ένωθούν σέ σώματείο (σύλλογο). Άπό αυτούς, συγκεντρώθηκαν 31, πού άπέτέλεσαν και τό δείγμα.

Συγκεκριμένα, τό 77% αυτών ήταν άνδρες και τό 23% γυναίκες. Οι περισσότεροι (56%) ήσαν άποφοιτοί γυμνασίου, άνώτερων σχολών ή πανεπιστημίου, 10% αυτών είχαν γνώσεις μερικών τάξεων του γυμνασίου και 16% δημοτικού και κάτω. Ποσοστό 39% τών μεταναστών εργάζονταν ως υπάλληλοι σέ δημόσιες ύπηρεσίες, όργανισμούς και ιδιωτικές έπιχειρήσεις, 16% ήσαν στρατιωτικοί και άνώτερα ή άνώτατα στελέχη τών σωμάτων άσφαλείας, 16% νοικοκυρές και άπό ένα 6,5% δικαστικοί και δικηγόροι, βιοτέχνες και μηχανικοί. Άπό αυτούς, μόνο 30% είχαν συζύγους πού κατάγονταν άπό τή Μάνη. Οι περισσότεροι άπό τούς μετανάστες προέρχονταν άπό οικογένειες άγροτών και είχαν φύγει μόνοι. Τό μεγαλύτερο ποσοστό τους (41%) είχε σάν κίνητρο τή βελτίωση τών συνθηκών ζωής, 19% τίς σπουδές και μόνο άπό ένα 12% τήν έπιβίωση και τήν εργασία. Άν και οι πίο πολλοί έπισκέπτονται συχνά τήν κοινότητα και διατηρούιν δεσμούς μέ τούς συγγενείς τους, πού βρίσκονται σ' αυτήν, κανείς δέν έχει τήν πρόθεση νά έπιστρέψει γιά μόνιμη έγκατάσταση. Τά άτομα αυτά κατοικούν σέ διαφορετικές περιοχές τής Πρωτεύουσας. Οι εύκαιρίες έπαφής μεταξύ τους είναι σπάνιες και παρέχονται σάν όρισμένες κοινωνικές έκδηλώσεις. Κανένα άπό τά έθιμα τής Μάνης δέν φαίνεται νά έχει έπιβιώσει σ' αυτούς. Άκόμα και τό μοιρολόι δέχει εκλείψει και μόνο σέ έξαιρετικές περιπτώσεις άτόμων χαμηλού μορφωτικού έπίπεδου μπορούιν νά παρατηρηθούν όρισμένα κατάλοιπα του.⁶⁰

οί συνέπειες τής μετανάστευσης στο Κέντρο Άβίας

Άπό τά στοιχεία τής έρευνας, φαίνεται καθαρά ότι τό μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών ήταν άτομα τών πλέον παραγωγικών ηλικιών, φανόμενο πού είχε σοβαρές οικονομικές, κοινωνικές και δημογραφικές συνέπειες γιά τήν κοινότητα.

Η κοινότητα στερηχόηκε εργατικών χεριών. Αυτό είχε σάν συνακόλουθο τήν έγκατάλειψη τών άπομακρυσμένων άγρών και όρισμένων ειδών καλλιέργειας, όπως τής άμπελοκαλλιέργειας, πού απαιτούσαν πολλά χέρια. Άκόμα, οι κάτοικοι δέν μόδεσαν, γιά τήν ίδια αϊτία, νά ώφεληθούιν όσο θά έπρεπε άπό τήν παροχή ύδρευσης δημιουργώντας σχετική μεγάλης έκτασης έντατικές καλλιέργειες και καλλιέργειες όπωροφόρων. Τή στενότητα του κλήρου διαδέχτηκε ή έπάρκεια γεωργικής γής. Ώστό-

60. Θά μπορούσε νά ύποστηριχθεί ότι ή ίδρυση Σωματείου άπό μετανάστες του Κέντρου Άβίας φανερώνει χαμηλό βαθμό άφομοίωσης. Πάντως, σ' αυτό συντέλεσε μεταξύ άλλων και ή γενική άναγνώριση του γεγονότος ότι οι μετανάστες αυτοί είχαν σχεδόν άποξενωθεί μεταξύ τους.

σο, εξακολουθεί να υπάρχει τεχνητή στενότητα, πού οφείλεται κατά ένα μέρος στο γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους αγρούς καλής ποιότητας ἀνήκουν σε οικογένειες μεταναστών, πού ζουν στην Ἀθήνα ἢ ἄλλου καί κατά ένα ἄλλο, στίς κοινωνικές ἀντιλήψεις τῆς περιοχῆς, πού δέν ἐπιτρέπουν στά ἄρρενα μέλη νά λάβουν μερίδιο τῆς πατρικῆς περιουσίας πρίν ἀπό τό θάνατο τοῦ πατέρα. Ἄν καί ἡ κοινότητα ἔχει πολλούς βοσκότοπους στούς ὁποίους προσθέτονται συνεχῶς οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἀγροί, δέν ἔχει κτηνοτροφία. Αἴτιο εἶναι κυρίως ἡ κοινωνική ὑποβάθμιση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ κτηνοτρόφου καί ἡ ἀμάθεια τῶν κατοίκων πού, ἀπό φθόνο⁶¹ πολλές φορές, δέν ἐπιτρέπουν στούς βοσκούς νά χρησιμοποιοῦν ἐγκαταλειμμένες ἀπό χρόνια ἐκτάσεις ἐπικαλούμενοι τίτλους ιδιοκτησίας σ' αὐτές.

Ἡ κοινότητα δέν ἔχασε ἀπλῶς τούς νέους ἀλλά κυρίως τούς προοδευτικούς νέους, καί αὐτό εἶχε ἀνασχετική ἐπίδραση στήν εξέλιξή της. Ὅσοι τελειώσουν τό γυμνάσιο φεύγουν, γιατί πιστεύουν ότι ἀξίζουν καλύτερης τύχης. Οἱ περισσότεροι ἀπό ἐκείνους πού ζοῦν σήμερα σ' αὐτήν, ἔχουν γραμματικές γνώσεις ἐπὶ ἐπέδου λίγων τάξεων τοῦ γυμνασίου, δημοτικό ἢ πιά κάτω. Ἀπόφοιτοι γυμνασίου εἶναι μόνο ὁ πρόεδρος καί ἓνας κάτοικος, ὁ ὁποῖος τό μισό χρόνο ζεῖ μέ τήν οἰκογένειά του στήν Καλαμάτα.

Τήν ἀνατροφή τῆς κατὰ φύλο σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ, πού ἐπέφερε ἡ μετανάστευση τῶν ἀνδρῶν, ἀκολούθησε μεταβολή στόν τύπο τοῦ γάμου. Ἀνάμεσα στούς κατοίκους τοῦ Κέντρου Ἀβίας ὑπῆρχε ὑψηλό ποσοστό ἐνδογαμίας.⁶² Ἀπό τό 1950 ὅμως καί ὕστερα (ιδιαίτερα κατά τή δεκαετία τοῦ 1960) ἡ ἔλλειψη ἀνδρῶν ἀνάγκαζε τίς γυναῖκες νά μεταναστεύουν στά γύρω χωριά, στήν Καλαμάτα καί σέ ἄλλες πόλεις, γιά νά παντρευτοῦν. Οἱ Πίνακες 10, 14 καί 17 δείχνουν καθαρά τή μεταβολή αὐτή.⁶³

Ἀκόμα, τό γεγονός ότι οἱ περισσότεροι ἄνδρες δέν εἶχαν πρόθεση νά μείνουν, μετέβαλε τή μορφή τῆς προίκας, πού ἀποτελεῖτο κυρίως ἀπό γαῖες, σέ χρήμα, μέ ἀποτέλεσμα ἓνας ἀριθμὸς γυναικῶν νά μεταναστεύσει γιά ἐργασία.

Πρέπει ἐπίσης νά σημειωθεῖ ἡ μεταβολή στή σύνθεση καί στό μέγεθος τῶν νοικοκυριῶν. Ὅπως φαί-

61. Δέν εἶναι εὐκόλο γιά ἓνα γαιοκτῆμονα νά ἀποδεχθεῖ τήν οἰκονομική ἀνοδο τοῦ κτηνοτρόφου πού κατατάσσεται στήν κατώτερη βαθμίδα τῆς κοινωνικῆς διαστραμάτωσης στήν κοινότητα.

62. Αὐτό οφείλεται σέ οἰκονομικούς καί κοινωνικούς λόγους καί συγκεκριμένα στό γεγονός ότι ἡ προίκα ἀποτελεῖτο κυρίως ἀπό χωράφια, τά ὁποῖα ἀναγκαστικά ἔπρεπε νά βρίσκονται κοντά στήν κατοικία τοῦ ἀνδρα.

63. Οἱ περισσότερες γυναῖκες πού ἔχουν σάν κίνητρο τό γάμο, ἔχουν ἡλικία μεγαλύτερη τῶν 25 χρόνων (βλέπε Πίνακα 12): αὐτοφύεται στίς κοινωνικές ἀντιλήψεις τῆς περιοχῆς, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες ἡ γυναίκα εἶναι ὀριμη γιά γάμο μετά τά 25 τῆς χρόνια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17. Γάμοι στήν κοινότητα τοῦ Κέντρου Ἀβίας κατά χρόνο τελέσεως καί τόπο καταγωγῆς τῶν συζύγων

Ἔτη	Ἀριθμός γάμων	Καί οἱ δύο σύζυγοι καταγόμενοι ἀπό τήν κοινότητα	Ὁ ἓνας σύζυγος καταγόμενος ἀπό περιοχή ἐκτός κοινότητας
1929-1938	29	18 (62%)	11 (38%)
1939-1948	20	14 (70%)	6 (30%)
1949-1958	42	24 (57%)	18 (43%)
1959-1968	27	11 (41%)	16 (59%)
1969-1978	15	2 (40%)	13 (60%)
Σύνολο	133	69	64

Π ἡ γ ἡ: Βιβλία γάμων τῆς Ἑνορίας τοῦ Κέντρου Ἀβίας.

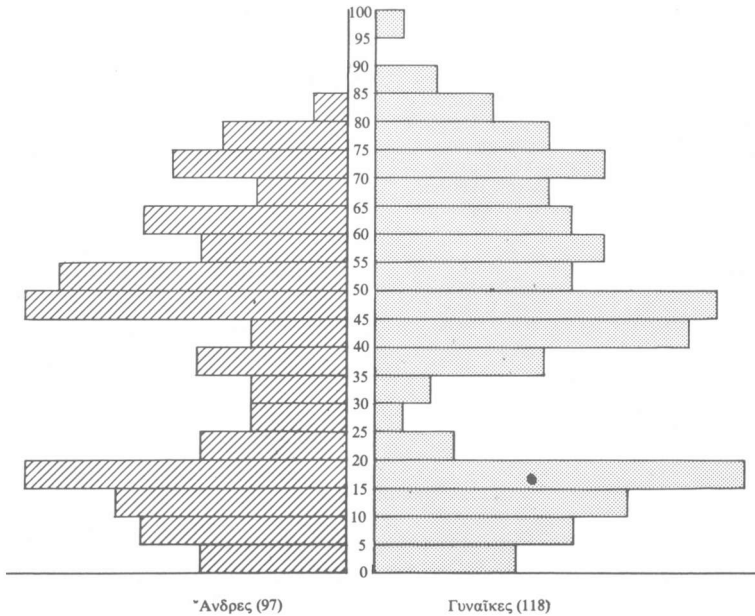
ΠΙΝΑΚΑΣ 18. Σύνθεση νοικοκυριῶν Κέντρου Ἀβίας (1978)

Σύνθεση	Ἀριθμός νοικοκυριῶν
Τυπική οἰκογένεια (ἄνδρας, γυναῖκα καί ἄγαμα παιδιά)	24
Τυπική οἰκογένεια σὺν γονεῖς τοῦ ἀνδρα	2
Τυπική οἰκογένεια σὺν μητέρα τοῦ ἀνδρα	2
Τυπική οἰκογένεια σὺν μητέρα τοῦ ἀνδρα καί ἀδελφῆ τοῦ πατέρα τοῦ ἀνδρα	1
Τυπική οἰκογένεια σὺν μητέρα τῆς γυναίκας	1
Τυπική οἰκογένεια σὺν ἀδελφός τοῦ ἀνδρα	2
Σύζυγοι (μόνοι)	15
Σύζυγοι σὺν μητέρα τοῦ ἀνδρα	3
Σύζυγοι σὺν ἀδελφός τοῦ ἀνδρα	1
Ἀνδρας μόνος	3
Γυναίκα μόνη	6
Χήρος	1
Χήρα	7
Χήρα σὺν ἀδελφῇ τῆς	1
Δύο ἀδελφές (μόνες)	1
Σύνολο:	70

νεται ἀπό τόν Πίνακα 18 οἱ περιπτώσεις τῆς τυπικῆς οἰκογένειας καλύπτουν τό 45% μόνο τοῦ συνόλου τῶν νοικοκυριῶν τῆς κοινότητας, ἐνῶ ὁ μέσος ἀριθμὸς μελῶν τῶν νοικοκυριῶν αὐτῶν βρίσκεται πιά χαμηλὰ ἀπὸ ἐκεῖνο πού εἶχε ἡ Χώρα τό 1971 (3,08 ἐναντί 3,39).⁶⁴

64. Θά μπορούσαν νά ἀναφερθοῦν καί ἄλλες μεταβολές στό σημεῖο αὐτό, ὅπως στήν κατοικία τῶν νυμφευμένων (αὐτὴ παλιότερα ἦταν ἀποκλειστικά τοῦ γαμπροῦ) καί στήν πνευματικὴ συγγένεια. Πολύ ἐνδιαφέρον εἶναι τό γεγονός ότι στό παρελθόν ἓνα ἀξιοσημείωτο ποσοστὸ ἀναδόχων στίς βαπτίσεις ἦταν ἀνήλικα παιδιά. Οἱ ἀνάδοχοι αὐτοὶ πάντρευαν συνήθως τούς ἀναδεκτοὺς τοὺς στήν ἡλικία τοῦ γάμου. Τό φαινόμενο αὐτό ἐξηγεῖται ἀπὸ τό ότι ἡ τεχνητὴ αὐτὴ συγγένεια ἐξυπηρετοῦσε καί οἰκονομικό σκοπό, δηλαδή τήν ἀλληλοεξυπηρέτηση τῶν συγγενῶν κατὰ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4. Σύνθεση του πληθυσμού του Κέντρου Άβιας κατά φύλο και ηλικία (1978)

Άνδρες (97)

Γυναίκες (118)

Οι περισσότερες από τις δημογραφικές συνέπειες της μετανάστευσης, όπως η μείωση του αριθμού των γεννήσεων, η αύξηση των θανάτων και η ελάττωση του μεγέθους του πληθυσμού έχουν κιόλας φανεί από τα στοιχεία της φυσικής κίνησης του πληθυσμού (Πίνακας 5), ενώ η μείωση του αριθμού των γάμων φαίνεται στον Πίνακα 17. Στην κοινότητα, βρέθηκαν κατά τό χρόνο της έρευνας μόνο 215 άτομα, από τα οποία 15 ζούσαν τους μισούς περίπου μήνες του χρόνου στην Καλαμάτα. Η κατά φύλο και ηλικία σύνθεση των ατόμων αυτών φαίνεται στο Διάγραμμα 4.

Η στενότητα ατόμων, ιδιαίτερα αρρένων, στις ομάδες ηλικιών 20-45 ετών είναι κατάδηλη. Τό ποσοστό του ενεργού πληθυσμού (άτομα ηλικίας 15-65 ετών) είναι χαμηλότερο από εκείνο που είχε η Χώρα τό 1971 (62% έναντι 64%). Χαμηλότερο είναι

και τό ποσοστό των ατόμων των νεαρών ηλικιών (0-14 ετών),⁶⁵ δηλαδή 19% έναντι 25% της Χώρας, ενώ τό ποσοστό ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω παρουσιάζεται υψηλότερο (19% έναντι 11% της Χώρας) και φανερώνει γήρανση του πληθυσμού.

Τέλος, πρέπει νά αναφερθούν οι κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες της μετανάστευσης για τους ίδιους τους μετανάστες και τις οικογένειές τους. Είναι φανερό ότι η μετανάστευση νεαρών ατόμων και ιδιαίτερα εκείνων της σχολικής ηλικίας, γίνεται αίτια νά αποχωρίζονται πρόωρα τους γονείς τους και νά αφήνονται άπροστάτευτα σέ ένα περιβάλλον άγνωστο γι' αυτά.⁶⁶ Ακόμα, τά μέλη των

65. Συνείπια αυτού είναι νά συζητείται τό κλείσιμο του ενός από τά δύο σχολεία της κοινότητας λόγω έλλειψως μαθητών.

66. Η σχέση μεταξύ παιδικής έγκληματικότητας και διαλυμένων οικογενειών που υποστηρίζεται από πολλούς έγκληματολόγους έχει άποδειχθεί και μέ εμπειρικές έρευνες όπως των Clifford Shaw και Henry McKay: *Social Factors in Juvenile Delinquency* (Βλέπε Jackson Toby, «The differential impact of family disorganization», εις M. Wolfgang, L. Savitz, N. Johnston (eds): *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley, 1967, σελ. 331-338, όπου έ-

την περίοδο της σοδειάς. Ο σκοπός αυτός εκπληρώνετο καλλίτερα στην περίπτωση που οι συγγενείς ήσαν άτομα της ίδιας περιπού ηλικίας.

οἰκογενειῶν, πού ζοῦν τό μισό χρόνο στήν πόλη καί τόν ἄλλο μισό στό χωριό, ἀποτελοῦν περιπτώσεις ἀτόμων τοῦ περιθωρίου⁶⁷ μέ κίνδυνο ἐκτροπῆς τους σέ παράνομες δραστηριότητες.

οἱ συνέπειες τῆς μετανάστευσης στή Μάνη

Ὅσα ἐκτέθηκαν γιά τίς συνέπειες τῆς μετανάστευσης στό Κέντρο Ἀβίας, μπορεῖ νά θεωρηθοῦν ὅτι ἰσχύουν γιά τό σύνολο τῆς Μάνης μέ τή διαφορὰ ὅτι τά φαινόμενα ἔχουν λάβει ἐκεῖ ὀξύτερη μορφή. Στήν ἐπαρχία Οἰτύλου, οἱ θάνατοι ξεπέρασαν σέ ἀριθμό τίς γεννήσεις ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1960 κιόλας (Βλέπε Πίνακα 3). Ἡ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ

ξηγοῦνται καί τά αἰτία τῆς μικρῆς σχέσης πού εἰδείξε ἡ ἔρευνα τῶν Shaw καί McKay).

67. Τόν ὁρο Περιθωριακός Ἀνθρώπος (Marginal Man) ἀνέφερε πρῶτος ὁ Park στό ἔργο του *Race and Culture*, Glencoe, The Free Press, 1950 καί τόν ἐπεξεργάστηκε ἀργότερα ὁ Stonequist.

κατά φύλο καί ἡλικία (ἂν ἐξαιρεθεῖ ἡ ὁμάδα 0-14 ἐτῶν) εἶχε λάβει τό 1971 τή μορφή ἀντίστροφης πυραμίδας σέ ὅλες τίς ἐπαρχίες. Ἀκόμα, τό πλέγμα τῶν θεσμῶν πού χαρακτηρίζουν τή δομή τῆς μανιατικῆς κοινωνίας ἔχει καταστραφεῖ ἡ ἀλλοιωθεῖ σοβαρά.⁶⁸ Ἡ μετανάστευση ὀδήγησε τελικά στήν ἐκκένωση τῆς περιοχῆς⁶⁹ μέ ἀποτέλεσμα νά φαίνεται ἀδύνατο μέ τίς σημερινές συνθήκες νά συγκρατηθεῖ ὁ λίγος πληθυσμός πού τῆς ἀπόμεινε. Μόνο τολμηρά μέτρα, σάν τή δημιουργία ἰσχυρῶν πόλων ἑλξεως, τίς εὐρείας ἑκτασης κοινωνικές παροχές καί ἀλλαγές στό καθεστῶς γαιοκτησίας, θά ἦταν ἴσως δυνατό νά ἀναβιώσουν τή Μάνη.

68. Οἱ περισσότερες ἀπό τίς μεταβολές πού ἀναφέρθηκαν γιά τό μέγεθος τῆς διαθεσίμου γῆς, τήν ἐνδογαμία, τό θεσμό τῆς προίκας, τήν κατοικία τῶν νυμφευμένων κτλ., διαπιστώθηκαν καί στό Σκουτάρι (Βλέπε P.S. Allen, ὅπου παραπάνω).

69. Ἡδὴ ἀπό τό 1963 ὁ Benjamin Ward ἔγραφε ὅτι ἡ ἐξοδος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μάνης ἔχει σχεδόν ὁλοκληρωθεῖ (Βλ. B. Ward, *Ἑλληνική Περιφερειακή Ἀνάπτυξη*, Ἐκδοσὶς ΚΟΕ, Ἀθῆναι 1973, σελ. 24.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀθανασίου Σ., Ἐξωτερικὴ μετανάστευσις καὶ πληθυσμιακὴ ἐξελίξις.
P.S. Allen, *Social and Economic Change in a Depopulated Maniat Community*, 1973.
Βαγιακάκου Δ., *Μάνη (Μέσα Μάνη)*, Ἀθῆναι 1968.
Βαγιακάκου Δ., *Οἱ Μανιάται τῆς διασπορᾶς - Α' οἱ Μανιάται τῆς Κοραϊκῆς*, Ἀθῆναι 1970.
Bakewell J., *Economy and Population Movements in the Peloponnese of Greece*, NCSR, Athens 1972.
Δασκαλάκη Ἀπ., «Σύντομη Ἱστορία τῆς Μάνης», *Χάρτης τῆς Μάνης*, ἔκδ. Μανωλάκου, Πειραιεύς 1925.
Dracopoulou E., «Immigration and Assimilation: The Greeks of Lowell», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, 19-20, 1974.
KKEA, *Essays on Greek Migration*, 1967.
ΕΕΥΕ, *Ἀπογραφὴ Πληθυσμοῦ ἐτῶν 1920-1971*.
ΕΕΥΕ, *Στατιστικὴ τῆς Φυσικῆς Κινήσεως τοῦ Πληθυσμοῦ ἐτῶν 1956-1974*.
ΕΕΥΕ, *Λεξικὸ Δήμων, Κοινοτήτων καὶ Οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος*.
ΕΕΥΕ, *Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς ἐτους 1976*.
ΕΕΥΕ, *Ἐκθέσις δοκιμαστικῆς ἐρευνῆς ἐπὶ τῶν κινήτρων καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς μετανάστευσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν*, Ἀθῆναι, 1962.
Κάσση Κ., *Ἱστορία τῆς Μάνης*, Ἀθῆναι, 1977.
Kayser B., *Ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, 1968.
Kayser B., *Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος*.
Κουρβετάρη Γ., «Πρῶτη καὶ δευτέρη γενεὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Σικάγου», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν* 2-3, 1970.
Λάμπρου Σ., «Ὁ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα εἰς Τοσκάναν ἐξοικισμὸς τῶν Μανιατῶν», *Νέος Ἑλληνομνημον* 2, 1905.

- Μαγκανάρη-Σωρόκου, «Οἱ ἀπόδημοι Ἑλληνες», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, 2-3, 1970.
Moustaka C., *The Internal Migrant*, NCSR, Athens 1964.
Νικολινάκου Μ., (ἐκδ.) *Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ μετανάστευση στὴν Ἑλλάδα*, Κάλβος, 1974.
Μητσού Ι., «Μετανάστευσις καὶ παλιννόστησις» *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, 2-3, 1970.
Παπαγεωργίου Κ., «Τό περιφερειακὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, 13, 1972.
Ρέππα Π., *Προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς μετακινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου*, ΑΤΕ, Ἀθῆναι 1977.
Παρασκευοπούλου Ι.Ν., *Στατιστικὴ Ἐφημερισμένη εἰς τὰς Ἐπιστάσεις τῆς Συμπεριφορᾶς*, Ἰωάννινα, 1974.
Pressat R., *Κοινωνικὴ Δημογραφία* (μετ. Ι. Καβάσιλα), ΕΚΚΕ, 1975.
Τσαοῦση Δ., *Μορφολογία τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἀθῆναι 1971.
Φύλια Β., *Προβλήματα Κοινωνικοῦ Μετασχηματισμοῦ*, Παπαζήσης, Ἀθῆναι 1974.
Φύλια Β., *Κοινωνία καὶ Ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα — Ἡ νόθα ἀντικοιποίηση*.
Φράγκου Δ., «Ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευσις κατὰ τὴν περίοδον 1966-1971», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, 21-22, 23, 1974-75.
Χουλιαράκη Μ., *Γεωγραφικὴ, Διοικητικὴ καὶ Πληθυσμιακὴ Ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος (1821-1971)*, Ἐκδ. ΕΚΚΕ, 1974.
Vlachos E., *The Assimilation of Greeks in the United States*, ΕΚΚΕ, 1968.
Υπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, *Ἀνάπτυξη Προβληματικῶν Περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος*, Ν. Πελοποννήσου 1973.
Wolfgang M. κτλ. (eds) *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley, 1967.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἑρωτηματολόγιο

Συγγενείς σε άλλες πόλεις:							
Πόλη	Αριθμός Συγγενών	Φύλο	Ήλικία	Έτος μεταναστεύσεως	Τύπος	Κίνητρα	Επάγγελμα
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							
Γιατί πήγαν σ' αυτές τις πόλεις και όχι άλλου.....							
Ευχρότητα και είδος επικοινωνίας με τους παραπάνω							
Γιατί οι ερωτώμενοι δέν μεταναστεύουν							
Σύνθεση της οικογένειας:							
Άνδρας		Γυναίκα	Παιδιά	Πατέρας	Μητέρα		
Ήλικία							
α. των συζύγων				του συζύγου			
β. των γονέων				της συζύγου			
Έτος γάμου				Τόπος καταγωγής			
				του πατέρα			
				της μητέρας			
Συνχρότητα επισκέψεων στο καφενείο							
Επάγγελμα							
Μέγεθος και είδος περιουσίας							
Εισοδήμα							